

Els jueus de Barcelona i el comerç marítim amb la Mediterrània oriental

Yom-Tov Assis

Introducció

Des de molts punts de vista, el segle XIII és l'època de més gran esplendor dels jueus que visqueren en els regnes cristians de la península Ibèrica.¹ Llur implicació en la vida econòmica assolí grans proporcions. En els préstecs a interès, en l'arrendament de tributs, en el comerç interior i exterior, els jueus palesaren una força que desvetllà admiració i enveja, i continuaren aquesta vigorosa activitat més enllà del segle XIII en els llocs i els sectors en què no hi havia ningú per a substituir-los.²

No hi ha dubte que l'enveja i la irritació que llurs activitats econòmiques provocaven eren un motiu de preocupació per als jueus, però mentre no sorgiren competidors seriosos que fossin capaços de substituir-los i estiguessin disposats a fer-ho, aquella activitat no patí cap minva substancial. Tots els testimo-

1. Sobre els jueus dels regnes cristians de la península Ibèrica en els segles XIII-XIV, veg.: BAER, *Toledot*, p. 65-281; [Y. T. ASSIS, *The golden age of Aragonese Jewry: Community and society in the Crown of Aragon, 1213-1327*, Londres, 1997; L. BERNER, *On the western shores: The Jews of Barcelona during the reign of Jaume I, 'El conqueridor', 1213-1276*, Los Angeles, University of California, Tesi doctoral, 1986].

2. La participació dels jueus en la vida econòmica dels regnes cristians manca encara d'un estudi aprofundit. Sobre l'avaluació de la participació dels jueus en l'economia de la Corona catalanoaragonesa, veg.: HILLGARTH, *Spanish kingdoms*, I, p. 240; BAER, *Toledot*, p. 117ss; [Y. T. ASSIS, *Jewish economy in the Medieval Crown of Aragon, 1213-1327*, Leiden, 1997; S. P. BENSCH, *Barcelona and its rulers, 1096-1291*, Cambridge, 1995, p. 282-286].

niatges que tenim demostren que l'abast dels préstecs a interès que els jueus concedien a tots els nivells de la societat en una bona part dels regnes cristians anaren creixent gradualment. Vers la fi del segle XIII, hom remarca un augment molt notable en aquest sector, augment que provocà l'oposició i la crítica de diversos cercles.³ Els ordenaments de les Corts de Catalunya de la primeria del segle XIII expressen l'estat d'ànim d'aquests estaments, al capdavant dels quals hi havia l'Església i la burgesia.⁴

En aquella època començà a brotar al nord-est de la península una classe urbana que veia en els jueus uns competidors poderosos. A mitjan segle XIII,

3. Sobre el préstec jueu en la Corona de Catalunya-Aragó i Navarra durant els segles XIII i XIV, veg.: R. EMERY, *The Jews of Perpignan in the thirteenth century*, Nova York, 1959; M. DELCOR, «Les Juifs de Puigcerdà au XIIIe siècle», *Sefarad*, 26 (1966), p. 17-46; Y. T. ASSIS, *The Jews of Santa Coloma de Queralt in the thirteenth century*, Jerusalem, 1988; A. ALTISENT, «El monasterio de Poblet y unos judíos prestamistas de la Segarra (s. XIV-XV)», *Sefarad*, 27 (1967), p. 282-289; A. GARCÍA SANZ, «Los intereses de los préstamos de los judíos de Vich durante la primera mitad del siglo XIV», *Ausa*, 4 (1962), p. 247-255; L. PILES ROS, «Situación económica de Valencia a comienzos del siglo XIV, a través de los préstamos judaicos», en *XI Congreso di Storia della Corona d'Aragona*, Palerm, 1984, p. 63-88; I. OLLICH I CASTANYER, «Aspectes econòmics de l'activitat dels jueus de Vic, segons els *Libri Iudeorum* (1266-1278)», *Miscellània de Textos Medievals* (Barcelona), 3 (1985), p. 1-118; M. CASAS I NADAL, «El *Liber Iudeorum* de Cardona (1330-1334): Edició i estudi», *ibíd.*, p. 121-314; J. CARRASCO PÉREZ, «Acerca del préstamo judío en Tudela a fines del siglo XIV», *Príncipe de Viana*, 166-167 (1982), p. 909-948; *idem*, «La actividad crediticia de los judíos en Pamplona (1349-1387)», en *Minorités et marginaux en France méridionale et dans la Péninsule Ibérique (VIIe-XVIIIe siècles)*, París, 1986, p. 221-263; B. LEROY, *The Jews of Navarre in the Middle Ages*, Jerusalem, 1985, cap. 3; J. HINOJOSA MONTALVO, «El préstamo judío en la ciudad de Valencia en la segunda mitad del siglo XIV», *Sefarad*, 45 (1985), p. 315-339; Y. T. ASSIS i R. MAGDALENA, *Yebude Navarra be-šilbe yeme ha-benayim* («Els jueus de Navarra a la baixa edat mitjana»), Jerusalem, 1990. [A. FURIÓ, «Diners i crèdit: Els jueus d'Alzira en la segona meitat del segle XIV», *Revista d'Història Medieval* (València), 4 (1993), p. 127-160; E. LOURIE, «Jewish moneylenders in the local Catalan community, c. 1300: Vilafranca del Penedès, Besalú and Montblanch», *Michael* (Tel Aviv), 11 (1989), p. 33-98; J.-M. MARQUÈS, «Nota sobre crèdits de jueus de Girona, 1418-1420», en *Jornades d'Història dels Jueus a Catalunya*, Girona, 1990, p. 333-338; A. RICH, «Els jueus de Barcelona a través del préstec, 1370-1380», en *Actes del Primer Colloqui d'Història dels Jueus a la Corona d'Aragó*, Lleida, 1991, p. 439-447; L. BERNER, «A modest enterprise: Jewish moneylenders in thirteenth-century Barcelona», comunicació presentada al *100th Meeting of the American Historical Association*, 27-30 de desembre de 1985; D. ROMANO, «Los judíos hispánicos y el préstamo», en *Proceedings of the Eleventh World Congress of Jewish Studies*, Secció B, vol. 1, Jerusalem, 1994, p. 91-98.]

4. Sobre els decrets de les Corts catalanes, veg.: *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y principado de Cataluña*, 1, Madrid, 1896.

aquesta classe dominava el Consell de Cent de Barcelona, és a dir, de la ciutat que era el centre comercial i econòmic més important del país. Fou a instàncies d'aquesta classe social que es prengueren els acords municipals contra els jueus.⁵ Malgrat les mesures que es van prendre amb vista a frenar i restringir l'activitat dels prestadors jueus, aquesta no solament continuà llarg temps ans es féu fins i tot més intensa, sense que fos cap obstacle el retrocés que experimentà la posició dels jueus en els territoris de la Corona catalanoaragonesa a partir dels anys vuitanta del segle XIII. La continuació i la prosperitat d'aquesta activitat fou possible sobretot pel benefici que duia a tota la societat, que necessitava diners efectius, i per les rendes considerables que aportava al tresor reial. La necessitat que nobles i eclesiàstics tenien del diner jueu frustrà tots els esforços que es feren per impedir que els jueus prestessin a interès. La distància entre la teoria i la pràctica, entre el desig i la realitat, és molt evident en aquest tema i revela un dels fonaments sobre què descansava l'existència jueva a l'edat mitjana, un fonament sòlid que existí també en els regnes cristians de la península Ibèrica.

Tothom està d'acord que els jueus tenien bon èxit en els sectors en què les autoritats i la societat els havien de menester. Aquest reeiximent depenia en bona part del consentiment explícit o implícit de les autoritats i d'altres sectors d'influència. Com hem dit, els préstecs a interès dels jueus a la fi del segle XIII i durant el segle XIV prosseguiren amb puixança, perquè eren necessaris per a la societat i especialment per als elements que gaudien del poder d'aturar-los. Una prova més que l'activitat econòmica jueva era possible només si aquests elements la permetien, la tenim en una direcció completament oposada, a saber, en la participació dels jueus en el comerç marítim amb ultramar. L'objecte d'aquest treball és, doncs, d'examinar quin paper van fer els jueus en aquest comerç i quina fou la resposta de la societat cristiana, i les seves conseqüències, envers els jueus.

1. Els catalans i el comerç marítim

A mitjan segle XIII, acabada la segona fase de la reconquesta, la Corona de Catalunya-Aragó senyorejava tot el litoral mediterrani de la península Ibèrica i les illes Balears.⁶ Aquest domini obria als catalans el camí de l'expansió cap a

5. Sobre el desenvolupament de la població urbana a la península Ibèrica, veg.: L. GARCÍA DE VALDEAVELLANO, *Sobre los burgos y los burgueses de la España medieval*, Madrid, 1969.

6. Sobre la part que correspon a la Corona catalanoaragonesa en la conquesta de territoris musulmans durant el segle XIII, veg.: J. N. HILLGARTH, «The problem of a Catalan

l'Orient, cap als països d'ultramar. A partir del moment que el domini de Castella damunt Múrcia barrà el pas de la Corona catalanoaragonesa a qualsevol acció de reconquesta vers el sud, aquesta expansió esdevingué força important. La girada cap a ultramar duria el domini del casal dels reis de Catalunya-Aragó a Sicília, Sardenya i altres illes de la Mediterrània. Per més que sigui difícil de determinar amb certesa quina cosa fou la causa de l'altra: si les conquestes van tenir com a conseqüència l'expansió comercial o si les ambicions comercials de Catalunya empenyeren la Corona cap a la conquesta de terres d'ultramar, no hi ha dubte que hi ha un lligam molt estret entre l'expansió política i la comercial.⁷ El segle XIII fou una època de prosperitat arreu d'Europa, de la qual participaren també els dos principals reialmes cristians de la península Ibèrica: Castella en la producció i exportació de llana, i la Corona de Catalunya-Aragó en el comerç mediterrani.

A Catalunya, el comerç marítim per tota la conca mediterrània li obrí mercats i li oferí la possibilitat d'una gran prosperitat econòmica. Des de molts punts de vista, els camins de la mar eren més fàcils que els de la terra. Les mercaderies que baixaven d'Aragó per l'Ebre eren ara destinades a l'exportació des de Catalunya cap als diferents ports de la Mediterrània, sobretot Sicília, Itàlia, Occitània, Sardenya, Granada i el nord d'Àfrica. Els vaixells catalans arribaven fins a la Mediterrània oriental: Grècia, Constantinoble, Creta, Xipre i Alexandria d'Egipte, carregats de teles, oli d'oliva i taronges; i tornaven amb espècies: pebre, gingebre, anyil, resina, cera i vori. Els catalans foren grans experts en el transport marítim. En realitat, a la primeria del segle XIV, la Corona catalanoaragonesa esdevingué l'únic reialme cristià que tenia la seva pròpia marina mercant. Catalunya construïa vaixells. A Barcelona es construïren unes drassanes que podien contenir trenta naus. L'any 1227, Jaume I prohibí de trametre mercaderies en naus forasteres de Barcelona estant, si al port hi havia ancorada alguna nau catalana.⁸

Mediterranean Empire, 1229-1327», *The English Historical Review*, Suplement 8, 1975 [traduït al català per J. M. Sobré: *El problema d'un imperi mediterrani català*, Palma de Mallorca, 1984].

7. Aquest tema ha estat tractat per un cert nombre d'investigadors. Veg. especialment: M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XV*, trad. de J. Riera i Sans, Barcelona, 1976, p. 15-25; J. VICENS I VIVES, *España. Geo-política del estado y del imperio*, Barcelona, 1940, p. 111; LALINDE, *Corona de Aragón*, p. 87; [Gaspar Feliu, «El comercio catalán con Oriente», *Revista de Historia Económica*, 6 (1988), p. 689-707].

8. CAPMANY, *Memorias históricas*¹, II, p. 11; HILLGARTH, *Spanish Kingdoms*, I, p. 40-42 (per raons tècniques m'he vist obligat a utilitzar les dues edicions d'aquesta obra; indico amb un ¹ o amb un ² l'edició original i la nova edició respectivament).

Per més que l'Església interdís de comerciar amb els països musulmans,⁹ Catalunya establí i desenvolupà relacions comercials amb aquests països. La prohibició de vendre-hi ferro, armes, fusta i queviures, tampoc no fou observada d'una manera estricta.¹⁰ La sobirania que tenia damunt Mallorca i Sicília, permeté a la Corona catalanoaragonesa de prendre una part molt remarcable en el comerç amb Tunísia, Bugia i Tlemcen.¹¹ D'altra banda, la colònia de mercaders catalans que existia a Alexandria en el moment de la visita de Benjamí de Tudela, que s'enfortí i esdevingué una institució l'any 1264 en transformar-se en consolat, gaudia d'una clara supremacia comercial en el segle XIV. En unes quantes ciutats importants de la Mediterrània oriental, com ara Alexandria, Damasc i Beirut, els mercaders catalans tenien alfòndecs, amb llur pròpia administració sota la jurisdicció de cònsols, els quals eren nomenats pels reis d'Aragó, i després del 1266, per la ciutat de Barcelona.¹² La importància del comerç marítim es reflecteix en la creació de confraries de mercaders i de mariners —els consolats de mar de Barcelona, València i Mallorca—

9. Els concilis generals dels anys 1179, 1215 i 1245 decretaren la interdicció de comerciar amb els musulmans; els papes Innocenci III l'any 1198 i Gregori X l'any 1272 en ratificaren la vigència. Veg.: VON HEYD, *Commerce du Levant*, I, p. 386; NICOLAU D'OLWER, *Mediterrània oriental*, p. 34-39. Sobre els decrets dels concilis, veg.: C. J. HEFELE, *Histoire des Conciles*, París, 1913, VI/2, p. 1104, can. 24 (1179); p. 1394 (1215); p. 1660 (1245). Sobre les reaccions que provocà la interdicció d'aquest comerç per part de l'Església, veg.: CAPMANY, *Memorias históricas*², I, p. 241ss.

10. L'any 1274, Jaume I restringí la prohibició a les mercaderies essencials, veg.: CAPMANY, *Memorias históricas*¹, II, p. 36.

11. Sobre la Corona de Catalunya-Aragó i el nord d'Àfrica, veg.: MASIÀ DE ROS, *Corona de Aragón*; DUFOURCQ, *Espagne catalane*; Y. T. ASSIS, «Diplomàtics jueus de la Corona catalanoaragonesa en terres musulmanes (1231-1327)», *Tamid*, 1 (1997), p. 7-40.

12. Sobre els consolats catalans, veg.: A. B. HIBBERT, «Catalan consulates in the thirteenth century», *Cambridge Historical Journal*, 9 (1949), p. 352-358. Sobre la iniciativa d'establir un consolat i un alfòndec a Alexandria, veg.: J. MIRET Y SANS, *Itinerari de Jaume I, el Conqueridor*, Barcelona, 1918, p. 325; sobre el nomenament del primer cònsol l'any 1264, veg.: *ibid.*, p. 349. Sobre el testimoniatge de Benjamí de Tudela, veg.: M. N. ADLER, *The itinerary of Benjamin de Tudela*, Londres, 1907, p. 76 i p. 68 (de la part hebrea) [trad. castellana de J.-R. Magdalena Nom de Déu: *Libro de viajes de Benjamín de Tudela*, Barcelona, 1982]. A partir de la dècada dels anys seixanta del segle XIII, tenim documents que demostren que les relacions comercials amb Alexandria sovintejaven, veg.: MADURELL I GARCIA, *Comandas comerciales*, doc. 14, 15, 41 i 67.

que posaren els fonaments del conjunt de lleis que regularen el comerç marítim.¹³

Com hem dit, la prohibició de comerciar amb els països musulmans no era observada escrupolosament. Tot i l'anatema que comportava, Jaume I continuà comerciant, gairebé amb tota la llibertat, amb aquests països. Aquesta política continuà en els temps de Pere II, i fins i tot en els d'Alfons II i del seu germà Jaume, el qual, essent rei de Sicília, ja signà un tractat comercial amb el sultà d'Egipte. Totes aquelles prohibicions i restriccions de l'època de Jaume I foren aixecades i s'aconseguí un pacte polític amb Egipte, mentre que França i el papat esdevenien enemics de la Corona catalanoaragonesa.¹⁴ Aquest pacte fou aprovat per Jaume II l'any 1293.

Tot i que després de la caiguda de Sant Joan d'Acre una part considerable del comerç catalanoaragonès s'encarrilà cap al nord d'Àfrica, aquest comerç continuà acomplint-se amb els musulmans en general i amb Egipte en particular, malgrat l'agreujament de les prohibicions i de les advertències, durant la darrera dècada del segle XIII. El tractat d'Anagni, signat amb el papa, i l'apaivament que dugué, almenys aparentment, l'any 1302, entre el rei de Catalunya-Aragó i l'Església, no contenia res que obligués a tallar els lligams comercials que s'havien establert i desenvolupat.¹⁵ De fet, hom pressionà Jaume II perquè prohibís aquest comerç; però el rei concedí molts permisos especials als mercaders, i el Consell de Cent actuà també amb molta flexibilitat. Els catalans no estaven disposats a renunciar a llur posició i a tot el que havien aconseguit a Egipte en les coses del comerç.

13. O'CALLAGHAN, *History*, p. 484-485. L'any 1283 va ser fundat el consolat de mar de València i poc de temps després els de Barcelona i de Mallorca, veg.: A. DE CAPMANY Y DE MONTPALAU, *Código de las costumbres marítimas de Barcelona, hasta aquí vulgarmente llamado Libro del Consulado, nuevamente traducido al castellano con el texto lemosín restituído a su original integridad y pureza*, Madrid, 1791, reedició: Barcelona, 1965 [vegeu ara: G. COLON i A. GARCIA, *Llibre del Consolat de Mar*, 4 vol., Barcelona, 1981-1987]. Sobre l'activitat dels mercaders catalans en la Mediterrània occidental durant el segle XIII, veg.: ABULAFIA, «Catalan Merchants». Aquest article conté material força interessant sobre els mercaders jueus i sobre el tema del present treball.

14. VON HEYD, *Commerce du Levant*, I, p. 422-439. Sobre les relacions de la Corona catalanoaragonesa amb Egipte en general, veg.: A. S. ATIYA, *Egypt and Aragon*, Leipzig, 1938 (reedició: Nendeln, 1966).

15. Sobre la ratificació del pacte amb Egipte, veg.: CAPMANY, *Memorias históricas*², IV, p. 17, així mateix: LALINDE, *Corona de Aragón*, p. 43 [J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaume II o el seny català*, Barcelona, 1963, p. 187-188]. Sobre el tractat d'Anagni, veg.: SALAVERT, «Tratado de Anagni».

La majoria de naus que salpaven de Barcelona rumb a Orient ultrapassaven Xipre i Creta. En realitat, els documents demostren que tota nau que ancorava a Xipre, havia passat per Creta.¹⁶ L'illa de Xipre, per on passaven dues de les principals rutes internacionals, esdevingué un punt de destinació comercial molt important. D'una banda, la ruta Damasc - golf Pèrsic - Índia; de l'altra, la ruta Armènia Menor - Pèrsia - golf Pèrsic - Índia, es dividien en aquesta illa, on estava situada la resta del regne dels croats. L'illa, especialment Famagusta, es convertí en un lloc de trobada dels mercaders occidentals. A la fi del segle XIII, els catalans consolidaren llur posició a Xipre, després de la caiguda de Sant Joan d'Acre i es van esforçar per estrènyer les relacions polítiques i comercials amb l'illa, la importància estratègica i comercial de la qual havia augmentat per als catalans després de l'expansió del casal de Barcelona a Sicília, Atenes i Morea. A la segona dècada del segle XIV, dues branques de la família reial catalano-aragonesa i siciliana s'emparentaren amb la família reial xipriota. Els ports de Xipre ajudaren els catalans a eludir la prohibició de comerciar amb els musulmans. Aquesta funció accentuà la importància de Xipre com a baula que relligava Barcelona amb Alexandria.¹⁷

2. Els jueus catalans i el comerç marítim

El desenvolupament del comerç marítim volia dir el creixement de la burgesia, la classe dels mercaders i dels mariners. La prosperitat d'aquesta nova classe urbana dugué inestabilitat social i eixamplà les diferències entre rics i pobres.¹⁸ L'emergència de l'estament urbà, primer a Catalunya i molt més tard a València i Mallorca, tingué múltiples repercussions en els jueus, que vivien majorment a les ciutats. La població urbana catalana veia en els jueus uns rivals que

16. L'illa de Creta va estar sota el domini de Venècia des de 1204; la seva posició geogràfica la convertí en escala obligatòria entre els dos extrems de la Mediterrània. Com hem dit, gairebé totes les fonts documentals de l'Arxiu Municipal de Barcelona i de tots els altres arxius que han servit de fonament per a bastir aquest estudi demostren que el port de Càndia era inclòs en tot viatge que es feia a Xipre; veg.: NICOLAU D'OLWER, *Mediterrània oriental*, p. 209.

17. CAPMANY, *Memorias históricas*¹, II, p. 81; VON HEYD, *Commerce du Levant*, II, p. 4 i 15, especialment la nota 15; NICOLAU D'OLWER, *Mediterrània oriental*, p. 164-166. Veg.: GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, I, secció 411, pel que fa als mercaders catalans que anaven de Càndia a Alexandria.

18. HILLGARTH, *Spanish Kingdoms*, I, p. 42, 72-74; LALINDE, *Corona de Aragón*, p. 86-88.

eren un obstacle en la vida econòmica. Neutralitzar-los era per a ella un objectiu positiu, si volia augmentar el seu nivell de vida.

En dos sectors fonamentals gaudiren els jueus d'una posició rellevant en el marc de la vida econòmica i en llur condició de contribuents al fisc: en els préstecs i en el comerç. Com ja hem dit, en el préstec de diners a interès els jueus acompliren una tasca de primera categoria, que provocà l'hostilitat de la burgesia posseïdora de capital. Amb el temps aquesta classe ocuparia el lloc dels jueus, quan sorgirien a Catalunya famílies de banquers d'importància. A Castella i a Portugal, on encara no havia sorgit cap classe social urbana digna d'aquest nom, els prestadors jueus continuaren amb aquesta activitat i fins i tot amb un cert domini del comerç, més enllà dels segles XIII-XIV. A Catalunya, la paralització de l'activitat prestadora dels jueus només s'aconseguí, comptat i debatut, després d'un període de lluita prolongat. L'arrelament profund d'aquesta activitat des de feia moltes generacions en retardà la desaparició en aquest país.¹⁹

Els jueus eren els candidats més adients, per llur riquesa i llurs qualificacions, per a participar en el comerç marítim, l'enorme desenvolupament del qual en el segle XIII obrí noves fonts de subsistència i de guanys als mercaders catalans. Quin paper van fer els jueus en el comerç marítim amb ultramar i quin grau d'èxit van obtenir en llur participació en la prosperitat que aquest comerç generava? Quina fou la reacció dels mercaders catalans enfront de l'intent dels jueus de compartir amb ells els guanys? Quina fou la situació dels mercaders jueus en els consolats que es crearen amb la intenció de defensar els drets dels mercaders i dels mariners catalans a les ciutats de llevant? Quins foren els resultats, pel que fa al mercader jueu, de l'organització de confraries de mercaders i de mariners i llur vinculació als consolats de mar? Hi hagué algun o altre sector interessat en la participació dels jueus en el comerç marítim amb ultramar? Van saber, els jueus, defensar llur capital i llurs aptituds en aquest camp com havien fet en el dels préstecs? Hi reeixiren? He intentat de trobar la resposta a aquestes preguntes i a d'altres del mateix ordre, cercant-les en centenars de noves fonts documentals guardades en els següents arxius de Barcelona: Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Arxiu de la Catedral (Capitular) de Barcelona (ACB) i Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB).

Per moltes i diverses raons, esqueia als jueus de fer un bon paper en el comerç marítim amb ultramar. Alguns tenien diners, que podien canalitzar cap a aquesta activitat. Demés, els jueus que hi havia a les ciutats portuàries de llevant els servien d'enllaç i d'agents; podien refiar-se de llur ajut en qualsevol situació.

19. O'CALLAGHAN, *History*, p. 486.

En molts aspectes, la comunitat jueva local els servia de base, d'una manera semblant a la colònia o a la rua catalanes. I no només això. Un nombre no gens negligible de jueus coneixia la llengua àrbiga i estava familiaritzat amb la societat musulmana i amb els costums del mercader oriental. En aquest sentit, els mercaders jueus gaudien d'avantatges evidents sobre els mercaders cristians. L'any 1294, per exemple, a Barcelona mateix, dos jueus de la ciutat serviren de torsimanys a dos mercaders musulmans de Tunísia que no sabien català i necessitaven els serveis d'un notari.²⁰ Així, doncs, alguns primers documents del segle XIII ja revelen l'entrada de jueus catalanoaragonesos en el comerç marítim amb ultramar. Jueus de Mallorca, València, Aragó i Catalunya establiren lligams comercials molt estrets amb jueus del nord d'Àfrica i a través d'aquests venien diverses mercaderies als musulmans que habitaven contrades llunyanes i desavinents.²¹ L'intermediari jueu que vivia en terres musulmanes pagava al mercader jueu de la península en diner o en espècie²² després d'haver venut el gènere a les zones de l'interior. Tot fa creure que en la primera fase d'activitat comercial en mercats nous hi hagué identitat d'interessos entre els jueus, la Corona i els mercaders cristians. Els jueus foren en la major part dels casos capdavanters i l'anella que enllaçava, per mitjà del comerç marítim, la península Ibèrica amb les terres musulmanes.²³ També en la darrera dècada del segle XIII, hi hagué associació de mercaders jueus i cristians com a resultat d'aquesta identitat d'interessos, identitat, però, que ja s'estava desfent.²⁴

3. Els mètodes comercials en el segle XIII

Els mercaders jueus empraren els mètodes de comerç marítim i de finançament que eren corrents entre els mercaders catalans. Convé fer una breu descripció d'aquests mètodes abans de tractar de l'activitat dels jueus en aquest sector a la fi del segle XIII i a la primeria del XIV. Com a conseqüència dels lligams que tenien amb Itàlia, els mercaders catalans havien adoptat les tècniques comercials d'ús comú allí.

20. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1292-1297, f. 65v-66.

21. «In partibus distantibus et remotis.»

22. «In rebus» o «in pecunia».

23. Veg.: DUFOURCQ, *Espagne catalane*, p. 143.

24. Veg., per exemple: ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1295, f. 3r-v, 61v, quant a l'associació formada per Bonjua Bolax de Fes i Jacob David, jueus de Barcelona, per una part, i dos cristians, Joan Cap i Pere Ris, també de Barcelona, per l'altra part.

D'una manera general, diguem que el soci inversor o capitalista no s'exposava als perills de cap viatge, ja que era el soci actiu o gestor qui tenia cura de vendre la mercaderia a l'altra banda del mar. El soci actiu era a vegades el mariner, és a dir, el senyor de la nau. Cada operació era única i l'associació comercial es desfeia en el moment d'arribar a la seva fi. També les societats marítimes, les *societates maris*, del segle XIV, es dissolien en acabar el viatge.²⁵ Quan la inversió tenia el caràcter de préstec, la liquidació d'aquest préstec no estava sotmesa a condicions de cap mena, mentre que el pagament del préstec marítim o a risc de mar, el *nauticum foenus*, només era pagador si la nau arribava a bon port. El més habitual, tanmateix, era el mètode de la comanda, *commendatio*,²⁶ en el qual l'inversor o capitalista lliurava una certa quantitat de diners o de mercaderia al mercader que emprenia el viatge. A la fi del viatge, la inversió o el capital eren restituïts i els guanys repartits entre l'inversor, que en rebia tres quarts, i el mercader, que en rebia un quart. En el mètode anomenat *collegantia*, que solien seguir algunes societats, el soci actiu fornava també una part del capital. No obstant això, a causa dels perills que calia afrontar, el mercader preferia en general el mètode de la comanda. Les ordinacions del Consolat de Mar només esmenten aquest mètode.²⁷

Quan el finançament d'una operació comercial estava relacionat amb el préstec i no pas amb la comanda, el préstec era simple i comprenia l'interès. En general, el dipòsit o el préstec eren satisfets a requesta de l'inversor. El dipòsit comercial o comanda solia ser en diner comptant, però a vegades en mercaderia, el valor de la qual era manifestat en el contracte. No cal dir que el mercader o soci actiu no emprenia mai el viatge amb una sola aportació —llevat que fos potser una inversió o una mercaderia de molt de valor— sinó que se n'anava amb múltiples comandes.

L'inversor o capitalista podia aportar els diners o la mercaderia de tres maneres: a través del senyor de la nau, d'un tercer o d'un mercader que anava a ul-

25. O'CALLAGHAN, *History*, p. 485.

26. [Cal entendre *comanda* en el sentit de «contracte de dipòsit, *mandatus* i *societas*, consistent a encomanar mercaderies o diners per negociar-hi a compte del comitent, mitjançant una participació en els beneficis o retribució» (Col·legi d'Advocats de Barcelona, *Diccionari jurídic català*, Barcelona, 1986, s. *comanda*)]; B. OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña*, Madrid, 1881, IV, p. 190; SAYOUS, «Méthodes commerciales», p. 165, doc. A i B [veg. les p. 21-27 de l'estudi introductori que encapçala la traducció catalana d'aquest article]. Sobre les comandes a Barcelona en el segle XIII-XIV, veg.: MADURELL i GARCÍA, *Comandas comerciales*, II, p. 62ss.

27. SAYOUS, «Méthodes commerciales», p. 157, 160 i 163. Sobre la distribució de la inversió i dels guanys, veg.: *ibíd.*, p. 178.

tramar.²⁸ Podria ser que els jueus haguessin estat la causa principal que el préstec marítim, el *nauticum foenus*,²⁹ no s'hagués desenvolupat. En aquest tipus d'operació, el recobrament dels diners tenia lloc quan el vaixell arribava a bon port, mentre que en el cas del préstec simple, que era molt més habitual, aquests eren cobrats qualssevol que fossin les circumstàncies. Quan els mercaders catalans tingueren la possibilitat de segar l'herba sota els peus als jueus en el comerç marítim amb els països de llevant, els jueus restaren, en moltes operacions comercials, l'inversor o capitalista, la qual cosa els permetia de continuar tenint part en aquest comerç. La participació activa topà amb grans dificultats, com veurem més endavant, però el finançament del comerç per part dels jueus no s'estroncà pas. Els dipòsits dels jueus eren vitals; posar-hi obstacles era gairebé impossible, puix que es podien realitzar com a préstecs sobre tota cosa. En el moment que els jueus es retiraren finalment de la participació activa en el comerç marítim, com a conseqüència de les dificultats que descriurem més avall, van continuar invertint diners en el camp del préstec, però es refusaren a assumir cap risc i intentaren d'assegurar-se el recobrament utilitzant el préstec simple.

4. Els jueus i la ruta de Barcelona a Alexandria

El segle XIII, en què els mercats de llevant s'obriren als mercaders de la Corona catalanoaragonesa, fou l'època de més esplendor dels jueus d'aquestes terres. Nogensmenys, res no indica que el nombre de jueus que hi participaren fos molt elevat, car tenien activitats en altres terrenys. Des del punt de vista dels jueus, cal dir, però, que res no els impedia d'entrar en aquest comerç. En aquells temps, els jueus de Barcelona i d'Alexandria, les ciutats portuàries més importants dels dos països, establiren lligams entre ells. Es visitaven mútuament per parlar d'affers comercials i trobaven en la comunitat que els acollia un suport de gran valor, que els forniva serveis i avantatges més bons, des de molts punts de vista, que els que trobaven els mercaders catalans cristians a l'alfòndec

28. SAYOUS, *ibíd.*, p. 176-177, diu que entre els documents de l'ACB no n'hi ha cap que demostrï l'augment de les comandes, però això no és exacte. També la seva afirmació que totes les comandes que apareixen en aquests documents són en mercaderia o són operacions mixtes de mercaderia i diners tampoc no és correcta, com veurem més endavant. Sobre els sistemes de pagament, veg.: *ibíd.* p. 180.

29. Això és el que pensa Sayous (*ibíd.*, p. 184 [p. 83 de la traducció catalana]), bé que no ho comenta ni ho argumenta gaire.

que havien aixecat a Alexandria. A més del tracte preferent que els mercaders jueus reberen d'aquella comunitat, cal fer remarcar que els jueus d'Alexandria meresqueren de ser posats sota la salvaguarda del rei de Catalunya-Aragó. Alguns jueus d'Alexandria que sojornaren a Barcelona gaudiren de la protecció reial i una part d'ells hi establí el domicili. L'any 1270, Jaume I posà sota la seva protecció dos germans jueus d'Alexandria i llurs famílies que arribaren a terres catalanoaragoneses. És possible que el fet que els dos germans anessin acompanyats de les famílies respectives indiqui que tenien la intenció d'instalar-se en aquest país, intenció que demostraria l'existència de lligams molt estrets entre les dues comunitats i d'activitats comercials en els dos sentits.³⁰

És lògic que per la mateixa natura d'aquestes coses les visites i les relacions comercials no fossin sempre una bassa d'oli. De tant en tant sorgien disputes. La part jueva necessitava més que ningú el suport de les autoritats per arranjar les qüestions. Per més que, segons el costum de Barcelona, cap mercader no podia ser cridat en judici mentre es trobés fent un viatge comercial, l'any 1289 Alfons II acceptà una petició del sultà d'Egipte per a incoar un procés en el cas d'un mercader català, Bernat Marquet, que devia una certa suma de diners a un jueu alexandrí.³¹

Entre els jueus d'Alexandria que es van establir en terres catalanoaragoneses hi hagué la família Escandarani, absorbida ràpidament dins la comunitat de Barcelona. Una de les seves filles es maridà amb Issac Cap, l'activitat comercial del qual arreu de la conca mediterrània degué agafar sens dubte una bona embranzida i una nova magnitud després del casament. La família Escandarani no tallà els seus lligams ni renuncià als béns que tenia a l'altra banda del mar; d'aquesta manera, fou una de les que contribuí a l'enfortiment de la participació dels jueus en el comerç marítim, les activitats dels quals en el comerç internacional involucraren alguns membres d'aquesta família³² com és el cas d'Issac ben Samuel Cap, que per raó d'affers comercials viatjava a terres llunyanes, i que

30. ACA, reg. 16, f. 199 (= RÉGNÉ 443).

31. ACA, reg. 80, f. 52 (= RÉGNÉ 2003).

32. Sobre la família Escandarani a Catalunya, veg. BAER, *Toledot*, p. 125; també: RÉGNÉ, 72, 679, 705, 739, 785 i 883. Aquestes fonts descriuen bé els perills que comportava el comerç marítim. Sobre aquesta família, veg. també MIRET i SCHWAB, «Documents», p. 182-183; a les p. 184-185, hi trobem el testament d'*Astrug Scandarani, filius Abraham de Alexandria*; sobre la seva filla Bonadona, muller de Jafudà de Porta, vegeu les p. 188-189. Sobre Astrug Escandarani, Abraham d'Alexandria i Bonadomina, filla d'Astrug i muller de Bonjuda de Porta, veg.: Arxiu Diocesà de Barcelona, Pergamins de Santa Anna, carpeta 1, bossa 4, número 19; carpeta 2-A, número 299; ACB, 1-6, doc. 2802.

havent-se ficat en embolics féu fallida. L'any 1280, duent comandes de mercaders catalans i d'altra gent, es féu fonedís. Diverses parts perjudicades, entre elles els còsols de Pisa, de Venècia i els representants del rei de Xipre i dels templers, s'empararen de mercaderies de jueus com a reacció per les pèrdues que Issac Cap els havia causat. El rei català es veié obligat a intervenir a favor dels jueus que sense cap mena de culpa pagaven les conseqüències d'aquella mala acció.³³

5. El paper dels jueus en el comerç amb Alexandria

En la darrera dècada del segle XIII, quan el rei de Catalunya-Aragó continuava negociant amb els musulmans en general i amb Egipte en particular, els documents mostren manifestament la decidida participació dels jueus en aquest comerç. Hi ha indicis que després de la ratificació del tractat amb Egipte l'any 1293, el volum de negocis entre els dos països augmentà considerablement.

Els jueus participaven en aquest comerç amb els musulmans de la Mediterrània oriental. En tenim la prova en el protocol del notari Bernat de Vilarrúbia de l'any 1295 que hi ha a l'ACB. De la fi del mes de març fins a la fi del mes d'agost de l'any 1295, aquest protocol enregistra tretze jueus que feren projectes per viatjar a Alexandria. Res no fa pensar que aquests jueus topessin amb cap dificultat especial pel fet de ser jueus. Com en el cas dels altres mercaders catalans, també ells enregistraven formalment els afers davant notari. És evident que aquest no fou l'únic protocol notarial que recollí escriptures en què intervingueren jueus. El fet de trobar divuit registres relacionats amb jueus que feien comerç amb Alexandria en un protocol de cent trenta-dos folis no és pas casual. Aquest percentatge representa realment la participació dels jueus en el comerç amb Alexandria, una participació elevadíssima si pensem en llur nombre relatiu respecte a la població mercantil del litoral mediterrani de la península Ibèrica. Demés, no fóra lògic de creure que els mercaders jueus s'accontentaven amb menys comandes o dipòsits comercials en emprendre un camí tan llarg, tan difícil i tan valuós econòmicament com el d'Alexandria. Cal suposar, doncs, que cada comanda enregistrada en el protocol damunt esmentat representava diversos altres afers que no hi figuren.

33. BAER, *Toledot*, p. 125; ACA, reg. 48, f. 67v. Veg. DINUR, *Israel ba-gola*, II.1, p. 528, II; ACA, reg. 49, f. 5v (= RÉGNÉ 857); RÉGNÉ 1534; MIRET i SCHWAB, «Documents», p. 184ss.

El 28 de març de 1295, Bonjuda Bolax de Fes i Jacob David de Barcelona signaren un acord amb Pere Ris i Joan Cap, veïns de la ciutat, pel qual es comprometien a dur a Alexandria certes mercaderies de llurs col·legues jueus.³⁴ Per altres documents sabem clarament que els dos mercaders jueus tenien la intenció d'anar a Alexandria; l'acord signat amb els dos mercaders catalans era per a assegurar l'èxit del viatge, és a dir, de l'operació. Al cap de dues setmanes, els dos jueus reberen mercaderies de Momet Bonafeu per a vendre-les a Alexandria.³⁵ A la fi del mes de maig, els dos mercaders catalans certifiquen haver rebut més mercaderies dels dos jueus a destinació d'Alexandria.³⁶ El 5 d'agost, Bonjuda i Jacob reconeixen haver rebut la suma de 24 lliures, 4 sous i 2 diners de Vidal Crespí de Tarragona i Issac David de Barcelona a tall de dipòsit comercial per a un viatge que estaven a punt de fer a Alexandria.³⁷ És lògic de suposar que aquests afers només eren una petita part de llurs activitats comunes a Alexandria. Bonjuda Bolax apareix molt més endavant ficat en afers comercials amb ultramar. El seu soci Jacob David era certament l'home a propòsit per a comerciar amb els països musulmans, ja que era expert en la llengua àrab. L'any 1294, ell i Salomó Corayef van fer de torsimanys a uns musulmans de Tunísia que no sabien català i un notari de Barcelona.³⁸ Tot fa creure que el mateix Bonjuda procedia del nord d'Àfrica, d'una família establerta a Catalunya, com demostra el nom, que és romanç, i el nom de família, que prové del nord d'Àfrica.

Un altre grup de socis jueus que viatjava per mar de Barcelona a Alexandria comprenia Samuel Salvat, David Astruc i, en un moment determinat, Jucef Sulham. Havien rebut tres comandes de tres jueus de Barcelona el maig i el juny de 1295. L'import d'aquestes comandes, que pujava 16 lliures i 136 sous, fou canviat per moneda d'Alexandria, com es feia habitualment; mentre que el valor de la tercera operació, és a saber, 9 lliures i 18 sous, fou esmerçat en l'adquisició de mercaderia per a l'exportació.³⁹ Abans de salpar, David Astruc veié la conveniència d'atorgar poders en favor de la seva dona i el seu germà, perquè poguessin cobrar de Salomó de Porta un dipòsit de 20,5 besants vells d'Alexan-

34. Vegeu la nota 24 de més amunt.

35. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1295, f. 13v. El propietari de la mercaderia era Momet Bonafeu.

36. ACB, *ibíd.*, f. 61v.

37. ACB, *ibíd.*, f. 119v.

38. Vegeu la nota 20 de més amunt.

39. ACB, *ibíd.*, f. 41v, 71, 82v.

dria.⁴⁰ L'estiu de 1295, Rovem Astruc de Real, ensems amb dos socis, Bonet Aninay i Jacob Guago (o Gangio), començà a aparellar un viatge a Alexandria. El juny i el juliol d'aquell mateix any, Momet Bonafeu, de qui hem esmentat altres inversions més amunt, lliurà unes quantes comandes de diferents valors. Hi ha tres registres notarials, en què els mercaders reconeixen haver rebut certes quantitats de diners, amb les quals es comprometen a adquirir uns articles que es venen a Egipte.⁴¹

Tenim notícia encara de tres mercaders jueus més que es preparaven a emprendre la ruta d'Alexandria el juliol i l'agost de 1295: Bonjuda ben Astruc Cap,⁴² Jucef Abraham Tavell⁴³ i Salomó Cap.⁴⁴ Certament aquests casos no són sinó una part d'una llista molt més llarga de mercaders. Ultra això, aquests tres mercaders devien salpar cap a Alexandria amb altres dipòsits que no consten enlloc, i que devien justificar la pena d'anar-hi. Bonjuda Cap rebé un dipòsit d'un cristià, i els altres dos en reberen de jueus de Barcelona: de la muller de Jucef Habib i de David Abraham. Aquests dipòsits foren canviats per moneda alexandrina o per alguna mercaderia. Cal assenyalar, com demostra el cas de David Abraham, que no tots els dipositants lliuraven només llurs diners. Apar que de les 16 lliures que diposità en mans de Salomó Llop només tres eren seves; les altres tretze eren una inversió de Samuel de Marsella, jueu de Narbona.⁴⁵ Per un document de l'agost de 1295 tenim notícia d'un viatge que Issac de Castelló féu a Alexandria, per al qual viatge rebé del barceloní Jucef Benvenist una comanda per valor de 42 lliures, 7 sous i 4 diners. El mercader li va dur unes mercaderies.⁴⁶

40. ACB, *ibíd.*, f. 67v-68.

41. ACB, *ibíd.*, f. 78v, 84v, 96. El soci principal, Rovem Astruc de (Sa) Real, apareix més endavant amb el nom de Rovèn en relació amb un altre viatge a Alexandria fet l'any 1299, veg.: AHPB, Pere Portell, 1299, lligall 1, f. 8 i 9v. Els altres dos socis, també barcelonins, eren Jacob Guago (o Gangio) i Bonet Aninay. El primer, Gangio, apareix el setembre de 1299 en un viatge a Creta i Xipre (AHPB, *ibíd.*, f. 5r-v). El segon podria ser el Bonet Aninay que figura entre els secretaris de la collecta de Girona-Besalú dels anys 1274-1281, veg.: ACA, reg. 37, f. 61v (= RÉGNÉ 599), reg. 50, f. 184v (= RÉGNÉ 882).

42. ACB, *ibíd.*, f. 116r (Bonjuda Cap).

43. ACB, *ibíd.*, f. 188r-v (Jucef Abraham Tavell).

44. ACB, *ibíd.*, f. 132r-v (Salomó Llop).

45. ACB, *ibíd.*, f. 132v (registre notarial del 23 d'agost de 1295, la mateixa data que la del registre de la comanda).

46. ACB, *ibíd.*, f. 123.

6. Els jueus i el comerç amb Creta i Xipre

Per al període que va de la fi del mes d'agost de 1295 al setembre de 1299, no tenim cap document relatiu a la participació dels jueus en el comerç marítim amb la Mediterrània oriental. Quan torna a aparèixer informació el setembre de 1299, ens trobem amb una doble sorpresa. Explícitament, Alexandria només ha esdevingut el lloc de destinació de quatre mercaders jueus, que hi anaren des de Barcelona. Per contra, apareixen dos nous llocs de destinació de nombrosos viatges marítims, en què participen jueus de Barcelona. Tres dels jueus que feren cap a Alexandria durant aquesta època foren Maimon ben Issac Tavell, Salomó Bonsenyor i Rovèn Astruc. Aquest darrer ja ens és conegut per un viatge anterior que va fer l'any 1295. Ahomar de Mallorca atorgà poders a Vides Jucef, anomenat Vides Malaquí, perquè cobrés 6 besants vells d'Alexandria de Maimon Tavell, que era a Alexandria. Aquesta suma era dipositada a les seves mans com a comanda.⁴⁷ Al cap d'uns quants dies, Salomó Bonsenyor de Barcelona reconeix que deu 5 besants i 16 croats d'or, moneda alexandrina, a Rovèn Astruc i li promet que els hi pagarà als quinze dies d'haver arribat a Alexandria.⁴⁸ Rovèn Astruc vengué la mercaderia per l'equivalent de 100 sous a Maimon Tavell, que prometé de pagar-li 8 besants vells al cap d'un mes d'haver arribat a Alexandria.⁴⁹ Aquests instruments, estesos i signats davant notari a Barcelona només en el transcurs de set dies, són indicatiu d'una vasta i intricada activitat que anava més enllà del que aquests documents trasllueixen: demostren l'existència de pactes i acords que s'establien durant la preparació del viatge i així mateix la continuació dels afers entre els jueus catalans mentre eren a Alexandria.

Talment com és prou clar que aquestes fonts sobre el comerç dels jueus de Barcelona amb Egipte representen només una part d'aquesta activitat durant l'any 1299, així també cal considerar com a parcial, és a dir, incompleta, la informació que forneixen les fonts sobre el comerç d'aquests jueus amb Creta i Xipre. Aquestes destinacions, que apareixen aquí per primera vegada relacionades amb jueus de la península Ibèrica, palesen que el nombre de viatges de jueus a aquests llocs fou cinc vegades més gran que els que feren cap a Alexandria durant el mateix temps. Del 18 de setembre fins al 2 d'octubre de 1299, és a dir, durant un període de quinze dies, apareixen enregistrats catorze viatges de jueus a Creta i Xipre, en els quals participaren disset jueus. Maimon ben Issac Tavell

47. AHPB, Pere Portell, 1299, lligall 1, f. 1v i 1v-2. Aquests dos registres, defectuosos, es complementen.

48. AHPB, *ibid.*, f. 8.

49. AHPB, *ibid.*, f. 9v.

rebé comandes de diversos cristians, que foren canviades per mercaderia que dugué a Creta i Xipre;⁵⁰ Abraham de Tolosa, de Tarragona, i el seu soci, reberen una comanda de 18 lliures, 5 sous i 8 diners, en un viatge semblant, d'un membre de la família Cap, probablement d'Abraham ben Samuel Cap.⁵¹ El barceloní Sulham Rovèn Jàfia rebé dipòsits de jueus i de cristians a fi d'exportar mercaderies a Creta i Xipre.⁵²

Quatre parelles de socis jueus aparellaren un viatge a aquestes illes, i els dipòsits que reberen foren enregistrats pel notari Pere Portell el mes de setembre. Aquests socis, tots de Barcelona, foren Jucef Zerah i Jacob Ganguin,⁵³ Bolax Jassua i Mossé Issac,⁵⁴ Salomó Jacob i Vidal Moacel.⁵⁵ Els membres de la quarta parella que preparà aquest viatge comercial a Creta i Xipre foren Abraham de Torre, de Valls, i Issac de Torre, d'Alforja, dues comunitats de la comarca de Tarragona.⁵⁶

Aquell mateix mes, Samuel Jucef, Issac Adret, Vides Jucef, Meir Samuel, Rovèn Astruc, Sentov Bonjuda i Maimon Danan reberen dipòsits de diversa quantia de jueus i de cristians a través de mercaders jueus de Barcelona abans de partir cap a Creta i Xipre.⁵⁷ Alguns d'ells desplegaren una gran activitat. A més dels viatges de l'any 1299, Meir Samuel, amb el seu soci Astruc Abraham, emprengué un altre viatge l'estiu de 1301.⁵⁸ Maimon Danan en fou un dels més actius. En un sol dia, el 30 d'octubre, signà davant notari la rebuda de comandes en diners o en mercaderia de Vidal Hacam, Salomó Astruc i Jafudà Bolax.⁵⁹

50. AHPB, *ibíd.*, 1-1v.

51. AHPB, *ibíd.*, 1v.

52. Sulham Rovèn Jàfia rebé, del 18 al 24 de setembre, tres dipòsits dels jueus Vidal i Rovèn (AHPB, *ibíd.*, f. 2), i dos de Bartomeu de Besalú, sabater de Barcelona (AHPB, *ibíd.*, f. 5v i 10).

53. El 22 de setembre reberen comandes per valor de 25 lliures de Vidal Hacam (AHPB, *ibíd.*, 5r-v).

54. Mossé Issac i Bolax Jassua reberen, el 25 de setembre, la suma de 25 lliures, 14 sous i 3 diners de Ramon Dilmer, habitant de Barcelona (AHPB, *ibíd.*, f. 11v).

55. Salomó Jacob i Vidal Moacel (AHPB, *ibíd.*, 13r-v). Veg. també: MADURELL i GARCIA, *Comandas comerciales*, doc. 70; ABULAFIA, «Catalan Merchants», p. 224.

56. Ambdós reberen dipòsits d'Abraham ben Samuel Cap de Barcelona per valor de 30 lliures i 35 sous, i en nom d'Astruga, muller d'Issac Llop de Tarragona, i 74 sous d'Abraham Jucef de Mallorca.

57. AHPB, *ibíd.*, f. 14v; *ibíd.*, 2v, 7, 9v, 10v, 11, 15, 15v-16, 19 i un foli solt que hi ha en el protocol de Pere Portell, 1299, lligall 1.

58. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1301, f. 58r-v.

59. AHPB, Pere Portell, 1299, lligall 1, f. 15v.

Com ja hem fet avinent, la principal destinació era Xipre, però tota nau que hi anava passava també per Creta i feia escala a Càndia. Quina fou la causa que provocà aquest canvi en el port de destinació dels mercaders jueus de Barcelona? Per què no tocaren Alexandria, aquests mercaders, amb més freqüència, com tenien costum de fer abans? Per què Xipre i Creta ocuparen, en bona part, el lloc d'Egipte? Des del moment que va caure Sant Joan d'Acre i la cort del regne llatí de Jerusalem es retirà de Palestina a Xipre, aquesta illa adquirí una gran importància per als mercaders de l'Europa cristiana, atesa la seva situació estratègica respecte a les rutes del comerç internacional. L'illa esdevingué un centre molt important, en el qual es concentraven nombrosos mercaders dels països cristians i del qual s'escampaven pels diferents mercats musulmans de llevant i pels de Bizanci. Xipre es transformà, com hem dit, en el focus de l'interès polític i comercial de la Corona catalanoaragonesa. I més encara: la posició de l'illa ofería a molts catalans la possibilitat d'obviar la prohibició que l'Església havia imposat sobre el comerç amb els musulmans. Aquest punt era particularment important en un moment en què les relacions de la Corona de Catalunya-Aragó i el papat havien millorat, si més no d'una manera formal, i el regne catalanoaragonès estava obligat a aparenyar el compliment d'aquella prohibició. El tractat d'Anagni de l'any 1295 havia creat aquestes circumstàncies i en conseqüència la possibilitat que la Corona catalanoaragonesa enfortís i expandís les seves activitats per la Mediterrània.⁶⁰ També la importància comercial i estratègica de Creta, que era sota el domini venecià d'ençà de l'any 1204, atragué moltíssims mercaders de Catalunya, entre ells els jueus. No hi ha dubte que aquests es valgueren dels seus coreligionaris de l'illa per a establir-hi lligams comercials. És possible que després del 1295, quan l'activitat dels mercaders jueus de Barcelona a Alexandria assolía, com hem vist, fites impressionants, el rei intentés de fer-los complir la prohibició de comerciar amb els musulmans. Els jueus trobaren, doncs, amb Xipre, la manera d'esquivar aquella dificultat. No fóra res d'estrany que aquesta prohibició hagués estat aprofitada per alguns sectors de la societat catalana que veien en els mercaders jueus uns rivals de molt mal pair. Sigui com sigui, el resultat d'aquesta situació fou l'augment sobtat del nombre

60. Sobre el tractat d'Anagni, veg.: SALAVERT, «Tratado de Anagni»; FINKE, *Acta Aragonensia*, doc. 30. Sobre Xipre, veg.: D. ALASTOS, *Cyprus in history*, Londres, 1976, p. 185ss. Sobre els jueus de l'illa de Creta, veg.: S. MARCUS, «Toledot ha-yehudim ba-i Kretim» («Història dels jueus de l'illa de Creta»), *Tesoro de los judíos españoles*, 3 (5723 [= 1962-1963]), p. 135-139; J. STARR, «Jewish life in Crete under the rule of Venice», *PAAJR*, 12 (1942), p. 59-114, reeditat en: R. CHAZAN (ed.), *Medieval Jewish life*, Nova York, 1976, p. 233-288.

de jueus que prenién part en el comerç mediterrani passant per Creta i Xipre. Amb tot, la veritable destinació de les mercaderies continuava essent Alexandria.

Tenim testimonis inequívocs que la majoria de mercaders que feien constar en els registres notariais que llur destinació era Creta i Xipre tenien la intenció de continuar el viatge fins a Alexandria. El 18 de setembre de 1299 veiem que foren enregistrades davant notari a Barcelona diverses comandes que hom féu a mans de Maimon ben Issac Tavell de Barcelona, que se les havia d'endur en un viatge que estava a punt d'emprendre cap a Càndia i Xipre.⁶¹ Aquell mateix dia, Vides Jucef signava una escriptura davant el mateix notari, reconeixent que Ahomar de Mallorca li havia atorgat poders perquè cobrés 6 besants vells en moneda alexandrina de Maimon Tavell, que havia d'anar a Alexandria. Vides Jucef promet de retenir aquest import com a comanda i de comerciar-hi.⁶² En un registre notarial del 23 de setembre de 1299, hom diu que Vides ha rebut una comanda per una suma idèntica d'Ahomar de Mallorca perquè hi comerciï en el seu viatge a Creta i Xipre.⁶³ No sabem si els dos mercaders jueus es trobaven a Xipre o a Alexandria, però és palès que Maimon Tavell, que salpà cap a Creta i Xipre, tocà també Alexandria. Hi ha una prova més d'aquesta estada a Alexandria en un document notarial del 24 de setembre de 1299, en el qual reconeix un deute en moneda alexandrina envers Rovèn Astruc, de qui hi havia venut certa mercaderia. Maimon es compromet a satisfer aquest deute dins el termini d'un mes de la data de llur arribada a Alexandria.⁶⁴ D'on se segueix que Rovèn Astruc tenia la intenció de fer escala a Alexandria. Tanmateix, el 30 de setembre Rovèn Astruc rebé de Ramon de Castellet una comanda, que, convertida en mercaderia, havia d'endur-se en el seu viatge a Creta i Xipre.⁶⁵ Per raó de les circumstàncies damunt esmentades, hom dissimulava la destinació final del viatge, enregistrant-hi només Creta i Xipre, quan, en realitat, la ruta incloïa també Alexandria, que devia ser l'escala principal del viatge.

Més proves encara que demostren que molts mercaders jueus, per no dir tots, incloïen Alexandria en llurs viatges, les trobem en el tipus de moneda que a vegades és enregistrat en els protocols notariais. En una part dels documents que esmenten Càndia i Xipre com a llocs de destinació, el valor del dipòsit s'expressa en moneda de Barcelona i la seva equivalència en besants vells d'Alexan-

61. AHPB, *ibíd.*, f. 1, 1*v.*

62. AHPB, *ibíd.*, f. 1*v.*, 1*v.*-2.

63. AHPB, *ibíd.*, f. 7.

64. AHPB, *ibíd.*, f. 9*v.*

65. AHPB, *ibíd.*, f. 15*v.*-16.

dria.⁶⁶ Fins a l'any 1285, la moneda del regne de Xipre fou el besant blanc d'or, que era una imitació de la moneda bizantina. I justament en l'època a què ens referim aquí, en els temps d'Enric III (1285-1324), aquesta moneda fou substituïda pel *gros* i pel *mig gros* d'argent, sense que s'interrompés ni l'ús ni l'encunyament de besants. És difícil de justificar l'esment de besants vells d'Alexandria, si no fos que Egipte hagués romàs un lloc de destinació dels mercaders jueus que havien enregistrat Creta i Xipre com a ports de destinació, com és el cas dels mercaders catalans.⁶⁷

Alguns documents de l'Arxiu Capitular de Barcelona de l'estiu de 1301 mostren la continuïtat dels viatges de mercaders jueus de Barcelona en la ruta de Càndia i Xipre. Del 16 de juny al 8 d'agost de 1301 trobem enregistrats en el manual del notari Bernat de Vilarrúbia corresponent a aquest any deu viatges de setze jueus en aquesta direcció. En cinc casos, hom parla d'associació entre dos jueus; en dos altres tenim una còpia dels pactes conclusos entre els socis.⁶⁸ Els mercaders reberen la majoria dels dipòsits en diners, que invertiren en mercaderies per a l'exportació. Hom indica que la meitat dels dipòsits eren de cristians i l'altra meitat de jueus.⁶⁹

La qüestió que ens interessa aquí és de saber si també a la primeria del segle XIV Alexandria continuava essent un punt d'arribada principal o complementari dels mercaders jueus que declaraven tenir la intenció d'anar a Creta i Xipre. Segons una part d'aquests documents, les sumes de diners que jueus i cristians

66. AHPB, *ibíd.*, f. 5r-v, 7. Vegeu també alguns documents de l'any 1301: ACB, Notaria Capitular, Bernat de Vilarrúbia, 1301, f. 24, 78r-v, 87.

67. A. ENGEL i R. SERRURE, *Traité de numismatique du Moyen-Âge*, París, 1894-1905, II, p. 915-916; III, p. 1410-1411. Fins al segle XIII, diverses monedes a Europa i a la Mediterrània oriental reberen el nom de *besants*, com la moneda original de Bizanci. Veg.: R. A. G. CARSON, *Coins, ancient, mediaeval and modern*, II: *Coins of Europe*, Londres, 1971, p. 195; [veg. la nota d'A. Garcia i G. Feliu a la p. 79 de llur traducció catalana d'A.-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*, Barcelona, 1975]; GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, I, secció 411, pel que fa als mercaders catalans que passaven de Càndia (Creta) a Alexandria (Egipte).

68. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1301, f. 5r-v, 24r-v. Els primers socis foren Habib Vidal i Mossé de Tolosa, de Barcelona; en llur contracte diuen que la destinació serà «Càndia i altres llocs». La segona associació fou entre dos jueus de Girona: Rovèn Curtavini i Issac Gabintí, que establiren una societat comercial que feia viatges a Càndia i a Xipre en la nau de Bernat Marquet.

69. Sobre la inversió de dipòsits, veg.: ACB, *ibíd.*, f. 58r-v, 68v-69, 95 i 112. Sobre dipòsits de cristians, veg.: ACB, *ibíd.*, f. 24, 58r-v, 68v-69 i 78r-v. Sobre dipòsits de jueus, veg.: ACB, *ibíd.*, f. 86v, 87, 95 i 112.

invertien en moneda barcelonesa eren canviades en besants vells d'Alexandria; d'on se segueix, segons el nostre parer, que aquests mercaders prosseguien el viatge fins al port d'Alexandria malgrat les prohibicions, que s'anaven repetint.⁷⁰ Uns documents notariais de Càndia de l'any 1300 confirmen aquesta hipòtesi, car revelen que uns mercaders jueus de Barcelona que arribaren a Càndia hi conclogueren alguns afers abans de salpar cap a Alexandria. Salomó Serot de Barcelona, essent a Càndia, rebé una determinada suma, que es comprometé de dur a Alexandria. Un altre jueu de Barcelona, anomenat Issac Gracian, que hagué de menester diners mentre era a Càndia, hi rebé un préstec, que prometé de tornar al cap de quatre mesos, o bé, si la nau arribava d'Alexandria abans d'aquest termini, de pagar el deute al cap de quinze dies.⁷¹ No hi ha dubte, doncs, que prop del temps en què fou renovada la prohibició del comerç amb els musulmans com a resultat d'un acord amb el papat, els mercaders jueus de Barcelona continuaven arribant al port d'Alexandria.

7. Assetjament i processos

El 17 de juny de l'any 1302, Jaume II publicà un decret, a requesta del papa, pel qual prohibia de fer comerç amb Alexandria en particular i amb els països musulmans en general. Aquesta prohibició fou renovada l'any 1305, tot posant aleshores en relleu les mercaderies, l'exportació de les quals era prohibida a causa de l'ús que hom en podia fer per a necessitats bèl·liques.⁷² Climent V imposà l'excomunió als mercaders cristians que transgredissin aquests decrets. Tanmateix, l'any 1309 hom oferí d'aixecar l'excomunió a tot súbdit de la Corona de Catalunya-Aragó que participés en la croada contra Granada.⁷³ No hi ha dubte que la prohibició decretada per Jaume II era el resultat d'una conveniència política. Quan li semblà bé, es deseià de la prohibició i es captingué d'acord amb la política tradicional dels reis catalanoaragonesos. D'una banda, cobrava les

70. ACB, *ibíd.*, f. 24, 78r-v i 87.

71. *Pietro Pizolo, notario in Candia*, I, a cura de S. Carbone, Venècia, 1978, núm. 101; ASHTOR, «Mediterranean trade», p. 162.

72. Sobre la prohibició de l'any 1302, veg.: ASHTOR, «Mediterranean trade», p. 162, nota 16. Sobre la renovació de la prohibició l'any 1305, veg.: ACA, reg. 236, f. 71v (= MASIÀ DE ROS, *Corona de Aragón*, doc. 4) i compareu-ho amb els documents 5-20; veg. també: FINKE, II, doc. 461.

73. F. J. MIQUEL ROSELL, *Regesta de letras pontificias del Archivo de la Corona de Aragón, sección Cancillería Real (pergamino)*, Madrid, 1948, núm. 325 (1306) i 355 (1309).

multes imposades als mercaders transgressors, les quals es convertien en una important font d'ingressos al tresor del rei; i de l'altra, atorgava llicències als mercaders per a fer comerç amb els musulmans. L'any 1305 autoritzà el seu ambaixador a Egipte perquè exportés mercaderies a aquell país i atorgà permisos a molts mercaders, entre ells alguns jueus, per a comerciar amb els musulmans. L'any 1318, el papa Joan XXII oferí de perdonar la transgressió comesa pel rei respecte al decret de Climent V en permetre el comerç amb els musulmans a Alexandria i Egipte.⁷⁴ Fins i tot després d'haver estat publicada la prohibició, podem descreure que la veritable intenció fos de posar fi a les profitoses relacions comercials que hi havia entre Barcelona i Alexandria. Sigui com sigui, l'aplicació de la prohibició per part del rei assenyala un tombant negatiu pel que fa als jueus, que fou aprofitat pels diversos sectors per a desplaçar-los del comerç entre les dues ciutats. A partir de 1302, l'any en què entrà en vigor aquella prohibició, prenen increment les notícies sobre l'empresonament de mercaders jueus que han visitat Alexandria.

Quan tornaven a Barcelona, molts eren detinguts sota l'acusació d'haver exercit el comerç prohibit amb els musulmans, i també d'haver comerciat en articles en què el bescanvi amb els infidels era doblement prohibit. Hi ha prou fonaments per a dubtar de la veritat d'aquestes acusacions, que anaven més enllà del fet d'unes simples infraccions econòmiques, i de la sinceritat de les intencions que hi havia oficialment darrera el processament de mercaders jueus que havien tocat Alexandria.

El judici més interessant fou el de tres jueus: Bonsenyor Astruc, Sentov des Forn [o Desforn] i Mossé Toros [< Todros]. L'11 de juny de 1302, el dominic Joan de Llotger, que presidia el tribunal de la Inquisició, anuncià que ensems amb el bisbe electe de Barcelona, Ponç de Gualba, havia fet inquisició contra els tres jueus damunt esmentats, que estaven presos, acusats d'haver blasfemat contra la Verge Maria i d'haver-la ultratjat a Alexandria, mentre eren dins la sagrera de l'església grega que hi havia en aquella ciutat. Segons el testimoniatge d'un dels sacerdots d'aquella església, testimoniatge que fou lliurat als mercaders cristians, els quals el feren a mans dels inquisidors de Barcelona, els acusats havien profanat l'església, llançant pedres contra una imatge de la Mare de Déu i escopint a terra amb menyspreu. En la lletra adreçada al rei, hom explicava també que els tres havien comparegut davant el cònsol dels catalans, P. Rovira,

74. Sobre la proposta del papa de l'any 1318 de perdonar el rei, veg.: *ibid.*, núm. 44. Sobre l'autorització del rei al seu ambaixador perquè comerciés amb Egipte i sobre els permisos que atorgà a molts mercaders, entre ells, jueus, veg.: ASHTOR, «Mediterranean trade», p. 163, nota 17.

i nombrosos mercaders catalans, per tal d'examinar l'afer, i els inquisidors demanaven l'autorització del rei per a indagar el cas.⁷⁵ Costa de creure que un grup de mercaders jueus de Barcelona sentissin un impuls tan irreprimible d'expressar sentiments de menyspreu de paraula i d'obra, en públic i davant testimonis, en una gran església d'Alexandria. Aquestes expressions i aquests actes de vituperi contra l'Església i els seus símbols haurien pogut manifestar-los a Barcelona mateix, a la catedral, que era al costat del call, en secret, en la foscor i en la solitud. Cal dir, tanmateix, que les injúries d'aquesta mena contra l'Església i les seves coses sagrades no eren certament res d'excepcional en el clos del judaisme. Però la compareixença davant el cònsol de la colònia catalana i davant nombrosos mercaders catalans referma la sensació i la sospita que tota aquesta història no fou sinó una intriga que fa olor de rivalitat comercial. Hi ha prou raons per a pensar que a la colònia de mercaders catalans d'Alexandria no li plaïa gens la presència de compatriotes jueus dedicats al comerç en aquella ciutat. Si no tenien gaires possibilitats d'actuar contra els mercaders d'altres orígens, sí que en tenien moltes contra els jueus de Barcelona, i si no a Alexandria, a Barcelona. Seria absurd de pensar que hi havia una xarxa d'agents i de delators actuant a milers de quilòmetres de les costes catalanes. Diguem més aviat que la defensa de l'honor de l'Església no era sinó un pretext i una eina en mans dels sectors que estaven interessats a fer que els jueus es retirassin del comerç amb la Mediterrània oriental, a atemorir-los, a empobrir-los, fins que al capdavant abandonessin el comerç marítim. El càstig que escauria a aquests tres acusats havia de demostrar palesament que no pagava la pena d'entossudir-se a comerciar amb els musulmans. D'altra banda, quan el rei es posà al costat d'ells i els lliurà lletres de remissió, hagueren de pagar 6 000 sous barcelonesos, com sabem per una partida enregistrada en el llibre del tresorer del rei del 22 de juny de 1302.⁷⁶ Les penes pecuniàries imposades als jueus per injúries al cristianisme o per comerç amb els musulmans anul·laven els guanys, pels quals calia córrer tant de risc. Aquests perills augmentaren, i en el transcurs del temps feren que el comerç amb Alexandria esdevingués una aventura atzarosa.

Una altra història digna d'interès és la d'Issac Vives, que fou un dels secreta-

75. ACA, Cartes Reials (= CR), Jaume II, caps 135, núm. 397. Aquesta lletra fou publicada per FINKE, *Acta Aragonensia*, III, doc. 49 (la signatura emprada per Finke correspon a un sistema que ja no és utilitzat).

76. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, seccions 25, 209; veg. també: FINKE, *ibíd.*, p. 112, que esmenta una lletra del rei al seu batlle Pere Boil, en la qual recorda la suma pagada pels tres (ACA, reg. 294, f. 251). Sobre la remissió atorgada pel rei als tres mercaders el 24 de juny de 1302, veg.: ACA, reg. 199, f. 95r-v i 96 (= RÉGNÉ 2781, 2782).

ris de l'aljama de Barcelona en els temps de Pere el Gran i d'Alfons el Franc,⁷⁷ el qual havia establert relacions comercials molt importants amb Alexandria. Gràcies a una activitat comercial molt ben planificada, havia arreplegat una gran fortuna. Molts jueus li havien consignat dipòsits. Havent mort, els seus béns atragueren l'atenció de les autoritats. També alguns inversors hi intervingueren per raó del comerç amb Alexandria.⁷⁸ La història del seu procés, quan ja era difunt, és una prova irrefutable de la manca de veracitat en el sistema judicial que jutjava els jueus que comerciaven amb l'Orient musulmà contra les instruccions de l'Església. El 21 d'agost de 1307, fou enviada una lletra del jutge i escrivà del rei relativa al processament del difunt Issac Vives, que havia viatjat a Alexandria diverses vegades segons que al·legaven. Els sol·licitants demanaven al rei que no inclogués Issac Vives entre els nombrosos jueus que estaven a punt de signar un acord de pagament amb el rei, que els eximiria de tot procediment judicial per llurs viatges a Alexandria, fins que no rebés d'ells un informe complet sobre la qüestió.⁷⁹ Al cap de dos dies, el rei atorgà el seu perdó als hereus d'Issac Vives i als seus marmessors, mitjançant el pagament de l'enorme suma de 40 000 sous barcelonesos, amb la qual restarien cancel·lades les penes pecuniàries que els havien estat imposades a causa dels viatges fets a Alexandria.⁸⁰ Aquesta multa tan grossa no va ser suficient, tanmateix. El 30 d'agost, el conseller del rei, Bernat de Sarrià, trameté una carta a Jaume II en relació amb les indagacions fetes sobre l'afer d'Issac Vives i els dipòsits comercials que havia acceptat en els viatges a Alexandria. En la seva carta el conseller argumentava que el difunt era culpable i que hi havia dos jueus que ho testificarien. Fins i tot revelava al rei la magnitud de la fortuna d'Issac Vives, que quantificava en 160 000 sous barcelonesos, els quals anirien a parar a les seves mans, si aquell era declarat culpable.⁸¹ Potser tenim en aquesta història l'explicació de l'augment de judicis i de l'acord de la Corona per a allunyar els jueus de les activitats

77. ACA, reg. 57, f. 139 (= RÉGNÉ 1391). Cf. DINUR, *Israel ba-gola*, II.3, p. 272-273; ACA, reg. 66, f. 162v (= RÉGNÉ 1615).

78. ACA, CR, Jaume II, caps 149, núm. 519.

79. ACA, CR, Jaume II, caps 23, núm. 2972 = MASIÀ DE ROS, *Corona de Aragón*, doc. 22). La signatura emprada per Masià de Ros segueix el sistema antic. Cf. FINKE, *Acta aragonensia*, II, doc. 587.

80. ACA, reg. 204, f. 88 (= RÉGNÉ 2878). El document fou publicat per MASIÀ DE ROS, *Corona de Aragón*, doc. 91; cf. doc. 18 i 82. Sobre la rebuda d'aquest compte, veg.: ACA, Arxiu del Reial Patrimoni (= ARP), Mestre Racional (= MR), Tresoreria Reial d'Aragó, Tresoreria del Rei (Llibres Ordinaris), núm. 270, Tresorer Pere March, f. 17 (IX-1307).

81. ACA, CR, Jaume II, caps 135, núm. 398.

comercials amb la Mediterrània oriental. Amb tot, cal assenyalar que no podem treure'n conclusions gaire generals, d'aquesta història.

El desembre de l'any 1302, el mestre racional enregistrà l'ingrés de 173 sous barcelonesos en concepte de pena pecuniària imposada a Samuel Salvat i Jucef Sullam de Barcelona per haver viatjat a Alexandria. El tant d'aquesta quantitat era de 2 sous per lliura, és a dir, d'un 10%.⁸² Per un pagament fet al tresor del rei el mes de juliol de 1302 tenim notícia de les comandes que s'endugué a Alexandria un altre jueu, Guango (o Gangyo, o Guago), de qui ja hem esmentat l'activitat comercial uns quants anys abans.⁸³ Hom cobrava 2 sous per lliura de mercaderia de tots els mercaders, tant jueus com cristians, que havien fet comerç en terres musulmanes. A partir de 1302, hom cobrà moltes penes pecuniàries imposades a cristians per haver viatjat a Alexandria en contra de la prohibició, com deixà enregistrat el tresorer del rei, Pere Boil.⁸⁴ Podem suposar que hi hagué força jueus entre els nombrosos mercaders que no figuren d'una manera nominal en el llibre de tresoreria.

El cobrament de les penes pecuniàries imposades als qui havien viatjat a Alexandria violant la prohibició esdevingué una font d'ingressos tan important que el rei adquiria compromisos de pagaments, comptant amb les penes que esperava cobrar en el futur.⁸⁵ De fet, hom nomenà fins i tot uns funcionaris especials, que tenien assignat un salari fix i s'estaven al port de Barcelona amb la missió d'informar el rei sobre les naus que entraven al port havent tocat Alexandria.⁸⁶ La llista de mercaders i de naus que foren multats per aquest motiu s'anà inflant. En la llista d'exportadors a qui fou imposat un pagament de 16 000 sous el març de 1305 per haver exportat mercaderies en una certa nau, apareixen nombrosos jueus, la qual cosa confirma, doncs, que llur participació en aquest comerç continuava existint, malgrat les restriccions i les prohibicions.⁸⁷ A la primeria del mes de juliol de 1305 fou imposada una pena pecuniària a di-

82. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, secció 386.

83. *Ibíd.*, secció 37. Sobre l'activitat anterior d'aquest personatge, vegeu la nota 41 de més amunt. Formava part del grup de jueus que reberen permisos per a comerciar amb Alexandria l'any 1305, veg.: ASHTOR, «Mediterranean trade», p. 163.

84. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, seccions 14, 15, 33, 34, 46, 353, 373-375, 409, 411-413, 807, 923-925, 927, 928, 931, 1369 i 1371.

85. *Ibíd.*, secció 116.

86. *Ibíd.*, secció 1305. Veg.: FINKE, *Acta Aragonensia*, 1, doc. 65.

87. ACA, reg. 203, f. 131 (= MASIÀ DE ROS, *Corona de Aragón*, doc. 75). Entre els mercaders apareixen els jueus Salamon Jaffie, Aaron Jaffie, Issach David, Isaach Mapaluff, Trihuell, Bonjua Iuceff. Cf. MASIÀ DE ROS, doc. 109.

versos mercaders que l'any 1304 havien anat a Alexandria. La pena, que pujava, segons el tant esmentat més amunt, 18 000 sous barcelonesos, és una prova, com la quantitat precedent, del creixement del comerç i del nombre elevat de mercaders jueus que hi participaven. Aquesta suma no incloïa la pena pecuniària per l'exportació de mercaderies prohibides, que era pagada per separat.

L'aparició de Sentov de Forn entre els mercaders jueus que exportaren mercaderies a Alexandria l'any 1304, dos anys després del procés de la Inquisició, en el qual, com hem vist, estava implicat, palesa la rigorosa pertinàcia dels mercaders jueus, que no renunciaven fàcilment a la possibilitat de guanyar diners en les relacions comercials amb Egipte.⁸⁸ També el seu soci en aquell viatge i collega davant el tribunal de la Inquisició, Mossé Toros, pagà l'agost de 1303 una pena pecuniària de 300 sous barcelonesos per haver anat a Alexandria.⁸⁹ El maig de 1305, el rei concedí una remissió a Jucef Besers de Vilafranca i a Astruc Biona de Barcelona mitjançant una composició de 800 sous, a raó de 2 sous per lliura de mercaderia prohibida exportada a terra musulmana. El primer fou jutjat per dos viatges; el segon, per un viatge; i ambdós per un viatge conjunt a Alexandria, passant per Càller.⁹⁰

Pel que sembla, totes aquestes mesures no van fer retrocedir gaires jueus, car foren molts els qui continuaren comerciant amb Egipte. Per una lletra de Jaume II adreçada al batlle de Barcelona, datada el setembre de 1305, tenim esment de la creació d'una societat, una mica abans, per part de Maimon Avinyena i Rossell Asser a fi d'exportar i importar mercaderies entre Barcelona i Alexandria. Pels volts d'aquella època, Vidal Bonsenyor de Tortosa organitzà un viatge semblant a Alexandria, enduent-se-n'hi comandes de mercaders catalans.⁹¹ Entre els

88. ACA, reg. 203, f. 36v (= MASIÀ DE ROS, *Corona de Aragón*, doc. 79). A més de Senton de Furn, apareixen els jueus Vital Bonsenyor de Tortosa, Salamon Adret (potser parent (nét?) de mestre Salomó ben Adret, que encara vivia?), Jaco Dalell, Samuel Alfaquin, Samuel Xarquia, Jaffuda Samuel, Vital Annen.

89. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, secció 926.

90. ACA, reg. 203, f. 17v-18 (= RÉGNÉ 2840).

91. Sobre els socis Maimon i Rossell, veg.: ACA, reg. 136, f. 249 (= BAER, *Die Juden*, doc. 158) i compareu-ho amb BAER, *ibíd.*, doc. 152. Sobre Vital Bonsenyor, veg.: BAER, *ibíd.*, p. 189; el document és de l'any 1307. Sobre els mercaders multats l'any 1308, entre els quals hi havia jueus de Girona i de Tortosa, vegeu (*cf.* la nota 80 de més amunt): ACA, ARP, MR, Tresoreria Reial, núm. 271, f. 8v, 12 i 13. Els jueus de Tortosa eren Vidal Bonsenyor, Jucef Avinatara, David Ximblell, Jucef Aquiva, Jamila, vídua d'Abincema, Issach Avinatara, Juceff Abinaig (f. 13), que pagaren 3 000 sous barcelonesos. Jucef Bedós de Girona i Cresques Çatorra pagaren 10 000 sous barcelonesos (f. 8v). Samuel de Piera pagà, per mitjà de Bonjua de Piera, 2 000 sous barcelonesos (f. 12).

jueus que foren detinguts com a conseqüència d'haver fet comerç amb Alexandria, hi ha també jueus naturals d'altres països: dos jueus del Marroc, que foren detinguts a Barcelona l'any 1311, en arribar-hi d'Alexandria, no retiraren cap estoc de mercaderia, perquè llur detenció provocà represàlies que afectaren alguns mercaders de Barcelona que eren al Marroc o s'hi estaven.⁹² Dos anys després, el rei concedí una remissió als jueus Abraham Bisbe, Salomó Faquim, Maimon Abraham i Benvenist Salomó de Barcelona, que havien transgredit el manament reial, exportant mercaderia a Egipte. La pena pecuniària total imposada a la tripulació de la nau i als mercaders assolí 18 500 sous barcelonesos, que equivalen, segons el tant per lliura corrent aleshores, a l'enorme suma de més de 9 000 lliures de mercaderies. A dos jueus, Salomó Bisbe i Salomó Afia [o Jaffia], els fou imposada una multa de 682 sous i 3 denaris per un viatge d'aquesta mena realitzat l'any 1312. Després d'haver venut llur mercaderia a musulmans d'Alexandria, se n'emportaren articles per valor de 327 lliures i 10 sous, sobre el qual valor pagaren la pena damunt esmentada a raó de 2 sous i 1 diner per lliura de mercaderia.⁹³

Un decret del rei de l'any 1319, en connexió amb l'herència de Jucef Ferrer de Besalú, ens fa avinent quin era encara, malgrat tot, l'abast del comerç dels mercaders jueus amb Alexandria, i que el cobrament de penes pecuniàries es continuava fent d'una manera rutinària. El rei concedí una remissió als hereus de Jucef, que havia mort sense descendència legítima, havent estat acusat de diverses transgressions, en bescanvi de 2 000 sous barcelonesos. El rei indicava explícitament que aquesta remissió no tindria efecte si hom descobria que el difunt havia violat la prohibició de fer comerç amb els musulmans a Alexandria. La necessitat d'incloure-hi aquesta condició demostra la subsistència d'aquesta pràctica vers la fi de la segona dècada del segle XIV.⁹⁴

Per més que sembli que els mercaders jueus i cristians hagin hagut de patir els efectes de la prohibició de comerciar amb els musulmans d'una manera igual, en realitat els jueus en reberen conseqüències més negatives i més definitives. Els mercaders i els eclesiàstics aprofitaren l'avinentesa per a afeblir i per a

92. Arxiu Municipal de Barcelona, Llibre del Consell, sèrie 1, núm. 2, f. 14. El document fou publicat per MASIÀ DE ROS, *Corona de Aragón*, doc. 95.

93. ACA, reg. 210, f. 96v-97, 112v-113 (= RÉGNÉ 2975 i 2983).

94. ACA, reg. 216, f. 119v (= RÉGNÉ 3104). Sobre la vigència de la prohibició l'any 1308, veg.: J. VINCKE, *Documenta selecta mutuas civitatis Arago-Cathalaunicae et ecclesiae relationis illustrantia*, Barcelona, 1936, núm. 335; vegeu també les lletres dels papes Joan XXII i Gregori XI, *ibíd.*, núm. 476 i 643. Per al comerç fet pels jueus en aquella època, veg. també: F. GIUNTA, *Aragonesi e Catalani nel Mediterraneo*, Palerm, 1972-1973, II, p. 126.

aturar totalment la participació dels jueus en el comerç marítim. Els jueus no tenien naus pròpies, la qual cosa els féu difícil la recuperació, fins i tot quan la prohibició fou aixecada temporalment. Llurs rivals prou es manejaren per impedir-los que poguessin restablir aquella activitat; i malgrat els testimoniatges que hi ha de la participació de jueus en el comerç amb Alexandria durant els anys quaranta i seixanta del segle XIV, de fet les circumstàncies havien esdevingut cada dia més difícils, fins a un punt, que els jueus no tingueren altre remei que acontentar-se amb les comandes comercials. L'any 1381, el Consell de la ciutat de Barcelona prohibí al cònsol dels catalans a Alexandria de donar-los a lloguer cambres o botigues en l'alfòndec dels catalans. Fins i tot en el cas que els jueus haguessin pogut superar aquest entrebanc, la prohibició deixaria traslluir l'actitud hostil dels cercles de mercaders i llurs representants a Barcelona uns deu anys abans de la fi d'aquella aljama l'any 1391.⁹⁵

8. Sistemes de finançament i de capitalització

Com hem dit més amunt, la participació dels jueus en la consolidació i en el foment del mètode de la comanda —el dipòsit comercial— sembla que fou remarcable, i l'utilitzaren, com els mercaders catalans, gairebé de manera exclusiva. Ja l'hem descrit també més amunt, aquest mètode, i les circumstàncies que el feren digne de ser preferit i especialment de ser adoptat pels jueus. Mitjançant la

95. Sobre el comerç amb els països musulmans, Síria i Egipte, durant la dècada dels anys quaranta del segle XIV, malgrat la prohibició, veg.: BAER, *Die Juden*, doc. 212; en aquest comerç, hi estaven implicats molts jueus catalans, que a vegades utilitzaven Xipre per a dissimular la veritable destinació. Cf. els dictàmens 38 i 43 de Nissim ben Rovèn (*Tešuvot ha-Ra'N* [«Dictàmens de mestre Nissim ben Rovèn de Girona»], editats a cura de Leon A. Feldman, Jerusalem, 5744 = 1984). Sobre el comerç durant els anys seixanta, veg.: ASHTOR, «Mediterranean trade», p. 169, nota 26. Sobre la relació amb el consell municipal i les seves ordinacions, cf. F. DE BOFARULL Y SANS, «Ordinaciones de los Concelleres de Barcelona sobre los judíos en el siglo XIV», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 6 (1911-1912), p. 97-102. CAPMANY, *Memorias históricas*¹, II, p. 156ss, 420. Sobre la prohibició de llogar cambres o botigues en l'alfòndec català d'Alexandria, veg.: CAPMANY, *Memorias históricas*², II, primera part, doc. 214, p. 321: «Item que l dit dit cònsol, ne hom per ell, no gos logar ne prestar alcuna cambre ne casa o botiga del alfòndech a alcun moro ne juheu en negun cas; ans açò deje esquivar sobre totes coses». [Sobre la propietat de les naus, veg.: N. COLL JULIÀ, «Aportación al estudio de los patrones y de la propiedad de las naves en Cataluña en la Baja Edad Media», en *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, I, Barcelona, 1965].

comanda era possible d'eludir, de fet, tota prohibició i tot entrebanc que poguessin afectar els mercaders jueus: la comanda es portava a efecte com a préstec sobre qualsevol cosa, i el jueu actuava com a prestador.⁹⁶ Per la mateixa natura d'aquestes coses, no és possible de seguir el rastre de les nombroses comandes que els jueus deixaren en mans de mercaders cristians. Una bona part d'elles apareix com un simple préstec; només en els casos d'intervenció del mercader jueu són enregistrats de tant en tant els noms dels jueus propietaris dels dipòsits que participaven en el finançament del viatge. Cal dir que la documentació que tenim al nostre abast demostra, tanmateix, que aquest fet era força corrent.⁹⁷

Sobre els mercaders jueus que actuaven com a socis actius i partien cap a la Mediterrània oriental, tenim informació exacta i detallada. Unes dues terceres parts dels inversors que els lliuraven comandes eren jueus.⁹⁸ Malgrat que llur nombre fos més petit en comparació del d'inversors jueus, tot fa creure que els inversos cristians no s'estaren de posar comandes a les mans de mercaders jueus i d'esdevenir-ne, així, socis passius. Els inversors cristians, que eren sempre barcelonins, es dedicaven a diverses i variades professions —mercaders, menestrals, especiers— i pertanyien a diferents classes socials.⁹⁹ Hi ha proves que alguns dels mateixos comandants obraven pel compte d'altri i llurs inversions incloïen diners d'altra gent. En general, no és possible d'aclarir qui eren els inversors. Però pensem que, si hi ha documentació sobre alguna comanda composta d'aquest tipus, es troba en altres arxius o seccions. És d'uns quants casos particulars ben coneguts que hem de concloure algunes generalitats.¹⁰⁰

Una part del finançament del comerç amb llevant es feia per mitjà de préstecs simples davant notari, i no pas en forma de dipòsit comercial, tot i que no hi havia cap diferència essencial entre els dos mètodes. Els jueus deixaven diners als mercaders catalans que comerciejaven amb els musulmans. Aquests préstecs

96. Vegeu les notes 26-29 de més amunt.

97. ACB, 1-6, doc. 1900; Notaria Capitular, Bernat de Vilarrúbia, 1295, f. 3r-v, 61v, 101-102, 104v-105.

98. ACB, Notaria Capitular, Bernat de Vilarrúbia, 1295, f. 13, 41v, 67v-68, 71, 78v, 82v, 84v, 96, 118r-v, 119v, 123 i 132r-v; ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1301, f. 86v, 87, 95 i 112; AHPB, Pere Portell, 1299, lligall 1, f. 1v-2v, 5r-v, 7, 9v, 10v-11, 12v, 14v, 15r-v i 19; ACA, CR, Jaume II, caps 135, núm. 398.

99. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1295, f. 116; AHPB, Pere Portell, 1299, lligall 1, f. 1r-v, 5v, 10, 11v i 15v-16; ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1301, f. 24, 58r-v, 68v-69, 78r-v i 111. ACB, Notaria Capitular, Bernat de Vilarrúbia, 1308, f. 172v-173.

100. Sobre un cas especialment interessant, en què David Abraham, mercader jueu de Barcelona, reconeix que de les 16 lliures que li lliurà en dipòsit Salomó Llop, 13 pertanyen a Samuel de Marsella, jueu de Narbona, veg.: ACB, Notaria Capitular, 1295, f. 132r-v.

eren enregistrats a vegades en moneda d'Alexandria, cosa que ens fa enteneder el caràcter de la transacció. Joan Cap i Pere Ris, esmentats més amunt, reeixiren a rebre quantitats considerables dels prestadors jueus. És natural que aquests mercaders haguessin de menester sovint el finançament de la importació d'articles d'Alexandria a Barcelona i és interessant de veure com trobaven cada vegada jueus barcelonins que feien estada a Alexandria per raons comercials, dels quals manllevaven diners o rebien comandes.¹⁰¹ La majoria dels propietaris de les naus solien participar en el comerç marítim i no s'acontentaven només amb el nòlit de les mercaderies. L'any 1314, per exemple, un d'ells, Arnau de Cornellà, manllvà diners del jueu Aaron Israel i li prometé que es quitaria del deute en qualsevol port on ancorés la seva nau. Els mercaders jueus també espletaven el capital de coreligionaris per tal de finançar operacions d'importació i exportació d'extrem a extrem de la Mediterrània. També en aquests casos veiem com una part dels prestadors participaven en el comerç marítim amb Alexandria. Probablement els préstecs formaven part, més que no sembla al primer cop d'ull, de complicades operacions comercials.¹⁰²

9. Avaluació del comerç entre Barcelona i la Mediterrània oriental

El mercader que rebia un dipòsit esdevenia, de fet, soci actiu de l'inversor i esmerçava els diners en l'adquisició de mercaderies per a l'exportació. La quantia d'aquests dipòsits variava molt i podia anar d'una quantitat minúscula de 5 sous i 3 diners a la respectable suma de 100 lliures. En quaranta-vuit operacions, de les quals tenim notícia, el valor de la comanda és enregistrat i hom l'expressa en una de dues monedes o en totes dues: en la de Barcelona, és a dir, en lliures, sous i diners, i en la que corria a Egipte, és a dir, en besants vells d'Alexandria. En el segle XIII, la Corona catalanoaragonesa introduí el sistema anglofrancès i encunyà el *gros* o el *croat* d'argent, que valia un sou. Aquest sistema substituï la moneda anterior: el diner. En ambdós sistemes, les altres dues uni-

101. ACB, *ibíd.*, f. 101-102, 104v, 104v-105. Els noms dels jueus prestadors i l'import dels préstecs són: Lupell Issac, 54 besants vells d'Alexandria; *ídem*, 134 besants; Bondia Bellcaire, 80 besants. Sobre una comanda d'un jueu barceloní que féu estada a Alexandria, veg.: GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, secció 61.

102. Sobre la necessitat de manlleva diners als jueus per part del propietari d'un vaixell, veg.: AHPB, Pere de Torre, 1314, lligall 1, f. 12. En aquest cas és prou clar que el jueu viatjà en la mateixa nau. Sobre la participació dels prestadors en el comerç marítim, vegeu, per exemple: AHPB, Pere Portell, 1299, lligall 1, f. 8 i 9v.

tats eren només de compte i no existien com a tipus monetari circulant.¹⁰³ A Alexandria, en el segle XIII, utilitzaven principalment els besants d'or, anomenats sovint en la documentació *bisancii veteri de Alexandria auri fini*, equivalents a un *ducat* florentí. Un besant valia 16 sous barcelonesos, i era equivalent a 24 quirats, és a dir, dos sous equivalien a tres quirats.¹⁰⁴ El for del canvi entre les dues monedes era perfectament conegut, car és ben documentat en les fonts històriques sobres les quals es fonamenta la nostra recerca.¹⁰⁵

L'avaluació de les sumes de les comandes és un tema força complex. Cal saber, entre altres coses, el poder adquisitiu que tenia cada una d'aquestes monedes i els preus i els salaris de l'època; però aquest no és el lloc per a tractar d'aquestes coses.¹⁰⁶ Mitjançant una divisió arbitrària en lliura per decil podem compondre una taula, en la qual les comandes es distribueixen de manera que és possible d'obtenir una imatge general de la qüestió.

Nombre de comandes	Import de les comandes (segons la quantitat més gran i més petita de cada decil)						
	ll	s	d	⇒	ll	s	d
28	0	5	3		10	0	0
5	11	11	0		18	5	8
5	24	4	0		25	14	3
2	30	3	0		33	15	4
2	42	7	4		46	4	0
3	50	0	0		58	4	0
1	64	0	0				
1	100	0	0				

103. Sobre les monedes que van córrer en la Corona de Catalunya-Aragó durant els segles XIII i XIV, veg.: J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, Barcelona, 1908-1909; F. MATEU I LLOPIS, *Glosario hispánico de numismática*, Barcelona, 1946; O. GIL FARRÉS, *Historia de la moneda española*, Madrid, 1959; [M. CRUSAFONT I SABATER, *Història de la moneda catalana*, Barcelona, 1996]; DUFOURCQ, *Espagne catalane*, p. 525-531; HILLGARTH, *Spanish Kingdoms*, II, p. 629-633.

104. CAPMANY, *Memorias históricas*², II, 2a part, p. 1056-1057. Però veg.: MATEU I LLOPIS, *op. cit.* (a la nota anterior), s. *Besante de Alejandria*.

105. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1295, f. 71v (16 lliures = 20 besants); f. 116 (80 sous barcelonesos = 5 besants); AHPB, Pere Portell, 1299, lligall 1, f. 7 (80 sous = 6 besants); f. 9v (100 sous = 8 besants); ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1301, f. 24 (51 lliures = 70 besants).

106. EMERY, *op. cit.* (nota 3 de més amunt), p. 128-130; DUFOURCQ, *Espagne catalane*, p. 549-55 i 566-569.

Aquesta taula mostra clarament que més del 70% dels dipòsits pujaven menys de 20 lliures o 25 besants vells d'Alexandria. Atès que la informació que tenim no és completa, la pregunta important, és a saber, quina era la mitjana —pel que fa a les quantitats totals— que justificava des d'un punt de vista comercial que el mercader s'arrisqués a emprendre el camí d'anada i tornada de Barcelona a Alexandria i Xipre, resta malauradament sense resposta. Nogensmenys, en alguns casos concrets coneixem el valor total de la mercaderia que transportava una nau de Barcelona a Alexandria. El març de 1305 hom pagà 16 000 sous, a raó de 2 sous per lliura de mercaderia que hi havia en el buc de la nau «Sant Joan». Per tant, el valor d'aquesta mercaderia era de 8 000 lliures, i pertanyia a divuit mercaders, entre els quals hi havia sis jueus. El juny de 1305, hom pagà 18 000 sous per la mercaderia que transportava la nau «Sant Francesc»; el seu valor era, doncs, de 9 000 lliures, i entre els propietaris de la mercaderia hi havia també vuit jueus.¹⁰⁷

Hi ha dos casos més que donen clàries sobre el valor de la mercaderia que els jueus transportaven a Alexandria o que duïen d'aquella ciutat. L'any 1312, dos jueus de Barcelona, Salomó Bisbe i Salomó Afia, exportaren diverses mercaderies, que vengueren a Egipte. I tornaren a Barcelona amb mercaderia avaluada en 327 lliures i 10 sous. Com hem dit més amunt, en tornar a Catalunya els fou imposada una multa sobre aquest valor. Al cap d'un any, quatre ciutadans jueus de Barcelona exportaren mercaderia en la nau «Santa Eulàlia» amb la intenció de vendre-la a Alexandria, que és el que feren. Més amunt ja hem vist que en tornar a Barcelona foren cridats en judici i el rei els concedí una remissió mitjançant el pagament de 18 500 sous, que, segons el tant per lliura habitual aleshores, representa que la mercaderia implicada valia 9 250 lliures. Una quantitat ben respectable.¹⁰⁸ Evitarem de determinar una mitjana, basada només en quatre càrregues, però estem segurs que aquests casos permeten de fer una avaluació ben fonamentada.

10. Mercaderies

En les fonts notarials de què disposem, al costat de l'import de les comandes, hom indica tot sovint les mercaderies que els mercaders exportaran de Ca-

107. Sobre les naus «Sant Joan» i «Sant Francesc», vegeu les notes 87 i 88 de més amunt.

108. Vegeu la nota 93 de més amunt.

talunya a ultramar i les que importaran en tornar-ne. Tanmateix, com que l'objectiu principal d'aquesta documentació era d'enregistrar la quantitat de diners lliurada als mercaders per a ser convertida en mercaderia, els detalls de l'exportació solen mancar. Els mercaders europeus, entre ells els catalans, trametien a Egipte, o als països de llevant a través d'Egipte, or, argent, estany, plom, coure, argent viu, ambre i corall. Egipte necessitava així mateix materials per a la construcció de vaixells: fusta, pega, reïna i ferro. De la península Ibèrica, Egipte importava específicament teles, teixits de llana i de seda, oli d'oliva, mel, nous, ametlles i safrà. D'Egipte, o a través d'ell, els mercaders catalans duïen diverses espècies, sucre, seda, anyil, vori, or i esclaus.¹⁰⁹

Segons un document del setembre de 1299, Maimon Danan exportà quatre gerres d'oli per 108 sous que Salomó Astruc li havia lliurat. La mercaderia era dins el buc de la nau que anava a Creta i Xipre, però, com hem dit, la mercaderia arribà, pel que sembla, a un mercat musulmà. Aquell mateix any, Sullam i Rovèn Afia reberen de Vidal i Rovèn una comanda, consistent en diversos teixits, roba i blens per a bugies; i d'un cristià, safrà i una flassada de llana. Tota aquesta mercaderia estava destinada a Càndia i Xipre.¹¹⁰ L'any 1301, Salomó Sullam de Barcelona i Samuel Hasday de Vilafranca reberen una comanda de Ramon de Tolosa per un import de 24 lliures i 4 sous, import que fou canviat per 22 lliures de safrà, les quals foren dutes a la mateixa destinació.¹¹¹ Amb una comanda de l'any 1295 que pujava 39 sous, rebuda per Jucef Abraham Tavell de la muller de Jucef Habib, foren adquirides tres dotzenes de diamants autèntics, que havien de ser venuts a Alexandria.¹¹² Finalment, és interessant l'operació en què Rovèn Astruc de Real rebé un dipòsit de 6 lliures de Momet Bona-

109. Veg.: CAPMANY, *Memorias históricas*², p. 237ss; MASIÀ DE ROS, *Corona de Aragón*, p. 242-260, on hi ha el detall de tots els articles. Cf. MADURELL i GARCÍA, *Comandas comerciales*, p. 41-44 (exportació de teles), 41 (importació de laca) i 57 (importació d'aloè i pebre); pel que fa al segle XIV, veg. els doc. 114, 116, 136, 138, 140 i 151. Sobre la necessitat d'Egipte d'importar materials per a la construcció de vaixells, veg.: M. LOMBARD, «Arsenaux et bois de marine dans la Méditerranée musulmane (VIIe-XIe)», en *Le navire et l'économie maritime du Moyen-Âge au XVIIIe siècle*, París, 1958, p. 86-87. El rigor amb què l'Església prohibia l'exportació d'aquests materials als països musulmans era per tal d'impendir que aquests construïssin vaixells de guerra. Cf., per exemple, ACA, reg. 210, f. 96v-97 (= RÉGNÉ 2975).

110. AHPB, Pere Portell, 1299, lligall 1, f. 2, 5v i 15v. Veg.: MADURELL i GARCÍA, *Comandas comerciales*, doc. 62 i 64.

111. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1301, f. 68v-69. Al sud de Catalunya, el safrà era un article important en el mercat local i per a l'exportació.

112. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1295, f. 118r-v.

feu, jueu de Barcelona, en bescanvi del qual exportà aquell any a Alexandria fil d'or de Montpeller.¹¹³

Com a mercaderies que eren importades d'Alexandria o a través d'ella, les nostres fonts esmenten alguns articles. L'any 1295, Jucef Benvenist portà pebre que li havia encomanat Issac de Castelló segons una comanda de 42 lliures, 7 sous i 4 diners. El setembre de 1299, Sulham Rovèn duqué gíngebre de Xipre, procedent, òbviament, d'Alexandria, tal com li havia demanat el propietari del dipòsit, un sabater cristià de Barcelona. Vides Jucef comprà sucre a Alexandria com li havia demanat un jueu de Mallorca.¹¹⁴

11. Societats i associacions

Gairebé la meitat dels viatges de mercaders jueus a ultramar eren realitzats amb la col·laboració de socis. En la majoria dels casos la durada de la societat era fins a la fi del viatge o la conclusió dels afers que hi estaven relacionats. En aquest tipus d'associació, els jueus assajaren de reforçar les perspectives d'èxit i l'ampliació del capital de què disposaven, reduir els riscos de la navegació cap a llunyes terres i compartir les pèrdues que es poguessin produir. En una petita part dels viatges, el nombre de socis era de tres;¹¹⁵ en la majoria dels casos, però, eren dos.¹¹⁶

El compromís dels socis, i amb més raó la constitució d'una societat, era estipulat en un contracte redactat amb tots els ets i uts i signat davant notari. A la fi del mes de setembre de 1299, Salomó Jacob i Vidal Moacel, jueus de Barce-

113. *Ibíd.*, f. 78v.

114. *Ibíd.*, f. 123; AHPB., *ibíd.*, f. 5v i 7 (pebre); MADURELL i GARCÍA, doc. 64, 67 (gingebre i sucre).

115. ACB, *ibíd.*, f. 71 (Samuel Salvat, David Astruc, Jucef Solam); f. 84v (Rovèn Astruc de Sa Real, Bonet Aninay, Jacob Guago); GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, secció 25 (Sento de Forn, Salomó Bonsenyor, Mossé Toros Gracian).

116. ACB, *ibíd.*, f. 3r-v, 61v, 119v (Bonjuda Bolax, Jacob David); AHPB, *ibíd.*, f. 1v (...?, Abraham de Tolosa); f. 5r-v (Jucef Zarc, Jacob Guago (Gango); f. 11v (Bolax Jassua, Mossé Isaac), f. 12v, 13r-v (Issac Abraham de Torre, Isaac Salomó de Torre); f. 13r-v (Salomó Jacob, Vidal Moacel); ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1301, f. 5r-v (Mossé de Tholosa, Fabib Vidal); f. 24 (Jucef Corayef, Abraham Tavell); f. 24r-v (Rovèn Curtavini, Isaac Gabinti); f. 58r-v (Mayr Samuel, Astruc Abrafim); f. 68v-69 (Salomó Soylam, Samuel Açday); ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1308, f. 172v-173 (Isaac Salomó, Mossé Teros); GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, secció 386 (Samuel Salvat, Juceff Sullam); BAER, *Die Juden*, doc. 158 (Maymó Avinyena, Rossell Acer).

lona, constituïren una societat comercial i signaren les condicions de repartiment dels guanys en acabar el viatge a Creta i Xipre.¹¹⁷ A mitjan juny de l'any 1301, dos jueus de Barcelona, Habib Vidal i Mossé de Tolosa, establiren una societat amb la finalitat d'organitzar un viatge a Càndia i a d'altres llocs.¹¹⁸ El 23 de juny de 1301, Rovèn Curtavini (o Cortoví) i Issac Gabinti de Girona signaren un contracte a Barcelona per constituir una societat comercial amb vista al viatge que preparaven en la nau de Bernat Marquet per anar a Creta i Xipre. Segons el contracte, les parts contractants es comprometien a anar a mitges en els guanys.¹¹⁹ La importància de donar un caràcter oficial a la constitució d'aquestes societats és prou evident. El contracte estipulava què caldria fer en cas de desacord entre els socis, de desviació en el pla establert, de pertorbacions en el viatge, de mort o desaparició d'un dels socis, etc.

És digne de ser remarcada la societat que fundaren dos jueus de Barcelona a la primeria del segle XIV, Maimon Avinyena i Rossell Asser, per tal d'anar a Alexandria. En el viatge de tornada feren escala a Càller, on Rossell romangué amb la mercaderia de la societat i Maimon prosseguí la navegació. Passat un quant temps, Rossell morí i el seu soci no rebé la part que li corresponia, malgrat tenir el document que havia formalitzat la societat. La vídua de Rossell es refusava a donar al soci del seu marit la part que li corresponia. Maimon s'adreçà aleshores al rei en cerca d'ajut.¹²⁰ Un parell d'anys abans, els dos germans Perfet i Bonafós Saltell ja havien posat clam contra aquests dos socis, que havien promès que en arribar a Barcelona tornarien el dipòsit que els dos germans els havien confiat. Però en lloc d'això, els dos havien romàs a Càller i no havien pagat el dipòsit. Els dos germans hagueren d'adreçar-se a les autoritats.¹²¹ La societat d'Issac Salomó de Vilafranca i Mossé Toros, personatge ben conegut, topà amb grans dificultats com a conseqüència de la mort del primer. Els dos socis, que havien anat a Creta i Xipre, reberen al seu temps una comanda de 1 000 sous barcelonesos de Bernat de Mogera. El mes de gener de 1309, Saltell Gracià de Barcelona reconegué que devia 800 sous barcelonesos dels 1 000 que Salomó Issac, fill del difunt, havia de pagar-li pel compte del seu pare. Segons que sembla, Saltell

117. AHPB, *ibíd.*, f. 13r-v. Aquest contracte fou publicat per MADURELL i GARCÍA, doc. 70.

118. ACB, *ibíd.*, f. 5r-v. Entre els testimonis hi ha Astruc Saltell.

119. ACB, *ibíd.*, f. 24r-v. Entre les signatures dels testimonis hi ha la de Bonjudà Aninay. En els tres contractes damunt esmentats, hi ha el senyal de ferma; en els dos darrers apareix el mot *iuravit*.

120. ACA, reg. 136, f. 249 (= BAER, *Die Juden*, doc. 158).

121. ACA, reg. 130, f. 208 (= BAER, *Die Juden*, doc. 152).

era el fiador d'aquella operació; la seva muller, Druda, autoritzà aquest compromís del marit, amb la qual cosa renunciava, òbviament, al dret de prelació dels seus capítols matrimonials (*ketubà*); els fills del matrimoni també presentaren llurs fills Astruc i Bondia Saltell com a fiadors.¹²²

La majoria de les vegades, l'associació tenia una durada molt curta i era vàlida només per a un viatge determinat. Tan bon punt acabava el viatge, l'associació es dissolia; però això no vol pas dir que no hi haguessin societats que duressin molt més de temps, o que no hi haguessin socis que tornessin a concloure pactes per a nous viatges a ultramar. Samuel Salvat i Jucef Sullam poden servir d'exemple d'associació de llarga durada. Ambdós foren socis amb David Astruc l'any 1295 en un viatge comercial a Alexandria,¹²³ i el desembre de 1302 tornen a aparèixer com a socis a qui hom havia imposat una pena pecuniària de 173 sous barcelonesos per haver anat a Alexandria, contravenint als decrets del rei.¹²⁴ Tanmateix, no podem treure conclusions generals d'aquests casos particulars, perquè la veritat és que la major part d'aquestes societats i associacions eren creades per a un viatge.

12. Riscs i perills

Ja hem dit que per causa dels perills que aguaitaven el mercader durant la navegació o que eren d'esperar en els ports de destinació, o per causa dels riscos que corrien els qui prenien la mar, i encara més els jueus, juntament amb simples consideracions comercials, hom es decantava a establir societats o associacions de curta durada. Els lladres de mar que amenaçaven els navegants no eren pas un grup de malfactors que visquessin al marge de la societat o que pertanyessin a un determinat país. Procedien de tots els països i atacaven tothom que topaven pels camins de la mar. Cap acord entre nacions destinat a eliminar aquest fenomen, si més no entre elles, no donà fruit. Qualsevol de les dues parts podia rompre els pactes en el moment en què se'n presentava l'avinentesa. Fins i tot els mercaders, en especial els qui eren senyors de naus, esdevenien lladres quan en tenien l'ocasió: catalans contra mallorquins, sicilians contra sards, musulmans de Granada i del nord d'Àfrica contra cristians... tots contra tots. Els

122. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1308, f. 172v-173. Entre els testimonis apareix Bonjuda Cortoví.

123. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1295, f. 71.

124. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, secció 386.

captius cristians eren redimits a Mallorca; els captius musulmans, a Granada. En aquell desori, els jueus eren els més vulnerables.¹²⁵

El mercader jueu que era assaltat no solament perdia els seus diners i la seva mercaderia ans també els dipòsits que molts jueus i cristians els havien confiat, puix que no hi havia cap mercader que no rebés comandes. Si no en resultava afectat en el cos ni era endut captiu, en arribar a Barcelona, abans que hagués pogut recitar cap acció de gràcies, ja l'envoltaven els nombrosos inversors que li havien lliurat diners en l'esperança d'uns guanys. I no només això, sinó que havia d'indemnitzar-los, sobretot si pensava continuar en aquesta activitat comercial a ultramar, i havia de procurar que els qui li havien confiat diners no li possessin cap clam o demanda. Com ja hem dit, una part dels comandants lliuraven al mercader diners d'altri. El mercader jueu es veia, doncs, obligat a comprometre's a pagar els dipòsits i a assumir-ne tota la responsabilitat.

Vers la fi del mes de desembre de 1303, Issac Lupell declarà que dos mercaders cristians de Barcelona, de qui havia rebut mercaderies que havien desaparegut en un naufragi, no eren responsables envers ningú.¹²⁶ El juliol de 1289, diversos jueus de Mallorca, al capdavant dels quals hi havia Saadon ben Ada, posaren clam davant el batlle de Mallorca contra Pere Rubió de València, per haver capturat a Atenes, el 25 de juny, una nau de Ramon de Roses, de Mallorca, i haver-ne robat nou farcells de mercaderia, i també per haver fet captiu un jueu mallorquí anomenat Jacob ben Delal, a qui havien consignat uns diners. A causa d'aquest clam fou sotmès a procés.¹²⁷

Els riscos i els perills de la mar eren nombrosos i varis. Els lladres de mar eren els qui causaven la més gran tribulació. El febrer de 1277, Pere el Gran manà a tots els seus oficials residents a Tortosa d'obligar dos habitants de la ciutat i llurs còmplices a restituir a Mossé Escandaran, procurador del jueu Abraham, tot el que havien robat, conjuntament amb uns lladres de mar, a Bondia, que actuava pel compte del dit Abraham. Un any i mig després, veiem que Mossé Escandaran ha presentat una querella contra un metge reial. Aquest metge, estant de viatge per ultramar, fou condemnat en un judici. Ensenms amb Romeu de Castellet un dels dos cristians de Tortosa acusats de robatori en mar, fou jutjat pel mateix jutge per robatori de béns de Mossé Escandaran el juliol de 1279. Mossé estava molt interessat a recuperar els diners que li devia embargant els ciuta-

125. DUFOURCQ, *Espagne catalane*, p. 574-576; HILLGARTH, *Spanish Kingdoms*, I, p. 42-45; [A. UNALI, *Mariners, pirates i corsaris catalans a l'època medieval*, traduït de l'italià per M. A. Oliver, Barcelona, 1985].

126. ACB, Bernat de Vilarrúbia, 1301-1307, f. 111.

127. ACA, CR, Jaume II, capsa 135, núm. 405.

dans de Tortosa, que eren deutors de Romeu. El rei vacillà i canvià de parer diverses vegades. Demanà a les autoritats locals de permetre Romeu d'entrar a la ciutat mentre continués el procés. Per un document d'octubre de 1281, veiem que l'afer encara no era clos, i tot fa pensar que el clam de Mossé contra el cavaller tortosí es referia a un robatori comès per aquest —probablement en mar— de béns que eren propietat del pare de Mossé. Aquesta història ens mostra alguns dels problemes i dels tripijocs que acabaven en plets, amb què topaven els jueus que volien fer fortuna en el comerç marítim, ple de perills i de peripècies, provocats tant per la natura com per l'actuació dels homes.¹²⁸

13. Impostos i tributs

Els governants egipcis, que encoratjaven l'activitat comercial entre els països cristians i Egipte, en treien uns bons guanys, d'aquesta activitat. Llur país esdevingué una baula de la cadena que enllaçava l'Europa cristiana amb l'Orient llunyà, però que també podia barrar el pas dels mercaders cap a l'Orient. Els guanys procedien de bell antuvi dels impostos amb què el sultà gravava els diversos articles que passaven a través d'Egipte.¹²⁹ Paral·lelament, els sobirans de la Corona catalanoaragonesa cobraven un impost per la mercaderia que era importada al país i per la que era exportada a partir dels ports del reialme. El rei de Catalunya-Aragó imposà un tribut de 2 sous per lliura, és a dir, d'un 10%.¹³⁰ Tot fa creure que es tracta en aquest cas d'una pena que fou imposada, com ja hem dit, sobre el comerç que es feia amb els països musulmans, contravenint als decrets del rei, i és temptador de concloure que no hi havia cap diferència essencial entre l'actitud pràctica i l'actitud teòrica que el rei manifestava quan les relacions amb el papa eren normals. Nogensmenys, quan hom parla de pena, aquesta és referida explícitament a la violació d'un decret reial.¹³¹ Si argumentàvem que aquest afegiment és degut a unes determinades circumstàncies, però que es tractava d'un únic i invariable pagament, tenim un document de l'any 1305 que confirma el contrari. En aquest document, hom parla de dos pagaments, el d'un impost sobre les mercaderies exportables i el d'un altre —en la

128. Sobre aquesta història, veg.: RÉGNÉ 679, 705, 739, 785 i 883.

129. Veg.: CAPMANY, *Memorias históricas*², p. 235ss.

130. Veg., per exemple, sobre pebre importat el febrer de 1302: GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería*, secció 410.

131. «La pena posada a aquells qui contra vet del Senyor Rei navegaren a Alexandria.» Vegeu la nota 124 de més amunt i les múltiples fonts existents.

mateixa proporció— sobre les que són prohibides d'exportar a països musulmans (com hem dit, hi havia oficials especials nomenats per a cobrar aquest impost).¹³² D'on se segueix que el tant d'impost sobre la importació de mercaderies i el tant sobre l'exportació, incloses les mercaderies prohibides, eren idèntics. Un document del mes de setembre de 1299 indica que tot mercader que viatja a Creta i Xipre paga una taxa de 80 sous.¹³³

14. Conclusió

Vers la fi del segle XIII i el començament del XIV, els mercaders jueus de Catalunya assajaren de participar en el comerç de Barcelona amb Alexandria, que començà a desenvolupar-se a mesura que es produïa l'expansió política i comercial de la Corona catalanoaragonesa per la conca mediterrània.¹³⁴ Aquests intents dels jueus tenien moltes probabilitats d'èxit. Els jueus tenien capital, contactes, aptituds i voluntat per a reeixir en l'empresa. Però l'intent no sortí gaire bé. Aquella expansió tingué lloc a la fi de l'època de les principals reconquestes catalanoaragoneses, en un moment de retrocés en la posició política dels jueus molt significatiu. L'importància als ulls del rei havia minvat tant que era difícil que poguessin mantenir qualsevol posició de privilegi o participar de manera substancial en el desenvolupament que tenia lloc a la fi del segle XIII en unes circumstàncies totalment noves.

Un dels obstacles principals amb què topà la interessant iniciativa dels mercaders jueus fou l'aparició d'una nova classe burgesa a Catalunya, per a la qual el comerç marítim era un dels conductes més importants per a desenvolupar-se i consolidar-se. Aquesta classe, típica de Catalunya, fou capdavantera, i en molts casos el factor essencial, en la creació de la infraestructura necessària per a l'expansió comercial per tota la Mediterrània d'una manera paral·lela a l'expansió política. De fet, és difícil de destriar els dos moviments. Els mercaders catalans establiren colònies comercials a les ciutats més importants de llevant, tant dels països musulmans com a les illes més importants de la Mediterrània oriental, a Atenes, a Constantinoble i fins i tot a la península de Crimea. No tenien

132. Vegeu la nota 88 de més amunt. Sobre aquests oficials especials, vegeu la nota 86.

133. AHPB, Pere Portell, 1299, lligall 1. La font es troba en el full solt del protocol esmentat més amunt.

134. Vegeu l'examen aprofundit que Hillgarth fa d'aquest tema en l'article citat a la nota 6 de més amunt, i també l'article d'Abulafia sobre els mercaders catalans (nota 13 de més amunt).

cap motiu per a compartir amb els jueus els guanys que esperaven treure d'aquella activitat tan ramificada. En els consells municipals de les ciutats catalanes hom expressà manta vegada animadversió envers els jueus, que eren vistos com a rivals perillosos.

En llurs esforços per a foragitar els jueus del comerç marítim, els nous burgesos tingueren el concurs de diversos sectors i esdeveniments. La retirada dels jueus de la política a partir de la dècada dels vuitanta del segle XIII vingué al seu temps. La pressió de l'Església, sobretot per iniciativa dels dominics i amb el suport de la Inquisició papal hi ajudà molt també.¹³⁵ La prohibició que l'Església havia decretat de comerciar amb els països musulmans, diríeu que havia de perjudicar d'antuvi els comerciants catalans, però totes les fonts documentals demostren que aquests continuaren essent presents en l'esmentat comerç i, comptat i debatut, saltaren per damunt d'aquell obstacle artificial, puix que fins i tot el rei de Catalunya-Aragó, que en suposició l'havia de fer complir, no en sentia pas cap gran entusiasme. La prohibició afectà principalment els jueus i les seves repercussions foren perdurables.

D'aquest capítol de la història dels jueus de la península Ibèrica, hom en pot treure una conclusió inevitable i d'una gran significació històrica. Tot i que mentre els jueus actuaren com a prestadors a interès, aquesta activitat rebé crítiques acerbes i fou sotmesa a restriccions de tota mena, com que era una activitat essencial i necessària, no s'aturà mai, car la societat cristiana no creà cap substitut del prestador jueu. En canvi, la participació jueva en el comerç marítim amb els països musulmans, que fou possible en una primera fase gràcies a les aptituds o als avantatges que oferien els jueus, fou frenada i al capdavant aturada del tot en el moment que els mercaders catalans van esdevenir conscients que podien dominar aquell comerç sense haver de recórrer als jueus ni de compartir-ne els guanys amb ells. En el comerç marítim, els jueus eren rivals perillosos; per això els n'expulsaren amb diversos stratagemes. En els préstecs a interès, en canvi, servien la societat. Mancant institucions que fornissin diner comptant i crèdit, per culpa de les interdiccions religioses, els jueus tingueren la possibilitat de prosseguir aquella activitat. Ni la legislació ni les queixes, ni l'oposició ni la crítica, no han d'entelar el fet que la societat cristiana es beneficià dels avantatges que oferia el préstec jueu. En canvi, en el comerç de Barcelona amb Alexandria l'activitat dels jueus era en detriment de la dels cristians. Per això no va durar.

135. Y. T. ASSIS, «The Papal Inquisition and Aragonese Jewry in the early thirteenth century», *Mediaeval Studies*, 49 (1987), p. 391-410.

Obres citades abreujadament en les notes*

- ABULAFIA, «Catalan Merchants» = D. ABULAFIA. «Catalan merchants and the western Mediterranean, 1236-1300: Studies in the notarial acts of Barcelona and Sicily». *Viator. Medieval and Renaissance Studies*, 16 (1985), p. 209-242. [Reedició facsímil en: David ABULAFIA. *Italy, Sicily and the Mediterranean, 1100-1400*. Article VIII. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd., 1987.]
- ASHTOR, «Mediterranean trade» = E. ASHTOR, «The Jews in the Mediterranean trade in the Later Middle Ages». *Hebrew Union College Annual*, 55 (1984), p. 159-178. [Reedició facsímil en: Eliyahu ASHTOR. *Technology, industry and trade: The Levant versus Europe, 1250-1500*. Article IX. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd., 1992.]
- BAER, *Die Juden* = Fritz [Yitzhak] BAER. *Die Juden im christlichen Spanien. Erster Teil: Urkunden und Regesten. Vol 1: Aragonien und Navarra*. Berlín: Akademie Verlag, 1929. [Reedició facsímil, amb una bibliografia addicional a cura de H. Beinart: Amersham: Gregg International Publishers Ltd., 1970.]
- BAER, *Toledot* = Y. BAER. *Toledot ha-yehudim bi-Sefarad ha-nozerit*. Tel-Aviv: Am Oved, 1965. [*Historia de los judíos en la España cristiana*. Traduït de l'hebreu per José Luis Lacave. Madrid: Altolena, 1981. 2 vol.]
- CAPMANY, *Memorias históricas* = A. DE CAPMANY Y DE MONTPALAU. *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Madrid, 1779-1792. [Reedició anotada i revisada per E. Giralt i C. Batlle: Barcelona, 1961-1963.]
- DINUR, *Israel ba-gola* = B. DINUR. *Toledot Israel. Israel ba-gola*. Tel-Aviv: Devir Co. Ltd.; Jerusalem: Bialik Institute, 1962-1972. Vol. 1 (4 toms) i vol. 2 (6 toms).
- DUFOURCQ, *Espagne catalane* = Ch. F. DUFOURCQ. *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles*. París: Presses Universitaires de France, 1966. [Trad. catalana: *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental*, Barcelona, 1969.]
- FINKE, *Acta Aragonensia* = H. FINKE. *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II (1291-1327)*. Berlín; Leipzig, 1908-1922. 3 vol.

* [Tant en aquesta bibliografia com en el text i les notes de l'article, tot el que és inclòs entre claudàtors ha estat afegit pel traductor.]

- GONZÁLEZ HURTEBISE, *Tesorería* = E. GONZÁLEZ HURTEBISE. *Libros de tesorería de la casa real de Aragón*. Vol. 1. Barcelona, 1911.
- HILLGARTH, *Spanish Kingdoms* = J. N. HILLGARTH. *The Spanish Kingdoms 1250-1516*. Oxford, 1976.
- LALINDE, *Corona de Aragón* = J. LALINDE ABADÍA. *La Corona de Aragón en el Mediterráneo medieval (1229-1479)*. Saragossa, 1979.
- MADURELL i GARCÍA, *Comandas comerciales* = J. M. MADURELL MARIMON; A. GARCÍA SANZ. *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, 1973. (Annex de l'*Anuario de Estudios Medievales*, 4.)
- MASIÁ DE ROS, *Corona de Aragón* = A. MASIÁ DE ROS. *La Corona de Aragón y los Estados del norte de África*. Barcelona, 1951.
- MIRET i SCHWAB, «Documents» = J. MIRET Y SANS; M. SCHWAB. «Documents sur les Juifs catalans aux XIe, XIIe et XIIIe siècles». *Revue des Études Juives*, 68 (1914), p. 49-83, 174-197.
- NICOLAU D'OLWER, *Mediterrània oriental* = L. NICOLAU D'OLWER. *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental*. Barcelona: Editorial Barcino, 1926.
- O'CALLAGHAN, *History* = J. F. O'Callaghan. *A History of Medieval Spain*. Ithaca; Nova York; Londres, 1975.
- RÉGNÉ, *History* = J. RÉGNÉ. *History of the Jews in Aragon. Regesta and documents: 1213-1327*. Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University, 1978. [Reedició en un sol volum dels *regesta* publicats per l'autor a la *Revue des Études Juives* (París) de 1910 a 1925.]
- SALAVERT, «Tratado de Anagni» = V. SALAVERT ROCA. «El tratado de Anagni y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón». *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 5 [Saragossa] (1952), p. 209-360.
- SAYOUS, «Méthodes commerciales» = A. E. SAYOUS. «Les méthodes commerciales de Barcelone au XIIIe siècle, d'après les documents inédites des archives de sa cathédrale». *Estudis Universitaris Catalans*, 16 (1931), p. 155-198. [«Els mètodes comercials a la Barcelona del segle XIII», traduït per A. Garcia i Sanz; G. Feliu i Montfort. En: A.-E. SAYOUS. *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*. Edició i estudi introductori a cura dels traductors, Barcelona: Editorial Base, 1975. És indispensable ara de llegir l'estudi introductori i les importants notes de la traducció catalana.]
- VON HEYD, *Commerce du Levant* = W. VON HEYD. *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*. Traduït al francès per F. Raynaud. 2 vol. Leipzig, 1885-1886. [Títol original: *Geschichte des Levanthandels in Mittelalter*, Stuttgart, 1879.]

Títol original: יהודי ברצלונה בסחר הימי עם המזרח, publicat en: A. MIRSKY; A. GROSSMAN; YOSEF KAPLAN [ed.]. *Exile and diaspora: Studies in the history of the Jewish people presented to professor Haim Beinart on the occasion of his seventieth birthday* [en hebreu]. Jerusalem: Ben Zvi Institute; Yad Izhak Ben Zvi; The Hebrew University of Jerusalem, 1988, p. 257-283. Agraïm a l'autor i al Ben Zvi Institute l'amabilitat de permetre'ns la publicació d'aquest article en català.

Traduït de l'hebreu per Eduard Feliu.